

Beleidsprogramma's

Wat is de waarde van de ieder jaar verschijnende beleidsprogramma's der werkgevers- en werknemersorganisaties voor de nationale economie? Ik ben geneigd deze vraag met geringe te beantwoorden. Kort na het verschijnen van *Winst werk welzijn* van VNO en NCW en het *Beleidsprogram 1976/1977* van de drie vakcentrales stonden de kranten bol met commentaren. Thans, bijna een maand na publikatie, schenken weinigen er nog aandacht aan. De in de beleidsprogramma's ontwikkelde ideeën zullen slechts in de achterban van de diverse organisaties worden besproken. Aldus kan achteraf de top van het bedrijfsleven van zijn aanhang vernemen: „Jullie hebben het weer eens goed gezegd”. Ik zal het bovenstaande nader toelichten door in het kort de genoemde schrifturen te bespreken.

Winst werk welzijn draagt als ondertitel: *Nota over het financiële en sociaal-economische beleid in 1976*. Die ondertitel kreeg in de discussie slechts weinig aandacht. De, kennelijk door reclamemensen verzonden, hoofdtitel spreekt veel meer aan. In feite is hij een korte, maar heel goede samenvatting van de werkgeversbrochure. Geen werknemersorganisatie zal het namelijk in haar hoofd halen thans via werk een causale relatie te leggen van winst naar welzijn. VNO en NCW zeggen hiermee dat als je de winst maar groot genoeg maakt het welzijn vanzelf wordt bevorderd. Degene die wil weten hoe dit proces zich voltrekt, zal na lezing van de brochure echter niet veel wijzer zijn geworden. De werkgevers hebben een in onze westerse maatschappij veel gebruikt idee, waarin je slechts wel of niet kunt geloven, in hun brochure opgeklopt tot een voor hun achterban lezenswaardig verhaal. Degene die het gebeuren in het bedrijfsleven enigszins volgt, zal dan ook weinig nieuws vinden om uit de huidige sociaal-economische elende te geraken.

VNO en NCW noemen twee centrale uitgangspunten: de stijging van de arbeidskosten moet achterblijven bij die van de produktiviteit en er moet een verschuiving optreden van de collectieve naar de particuliere sector. In hun eerste uitgangspunt worden ze ondersteund door de veel besproken publikatie van het Centraal Planbureau over het verband tussen de arbeidskosten en de werkgelegenheid. De uit deze publikatie moeilijk te betwisten conclusie dat een te grote stijging van de arbeidskosten tot werkloosheid heeft geleid, kwam voor VNO en NCW zeer goed te pas. Zij hebben er dan ook terecht veel gebruik van gemaakt. Deze conclusie helpt je echter nauwelijks bij het formuleren en uitvoeren van een doeltreffend sociaal-economisch beleid. Zo'n beleid eist namelijk dat per bedrijfstak of eventueel per bedrijf, die conclusie nader wordt geconcretiseerd. Structureel-economische problemen zijn macro-economisch gemakkelijk te signaleren, maar de oplossing ervan eist mi-

cro-economische maatregelen. Daarover staat niets in *Winst werk welzijn*.

Hun tweede uitgangspunt is een politiek (voor)oordeel. Als de overheidssector snel groeit, blijft er minder over voor de particuliere sector. Het is jammer dat VNO en NCW dit politieke uitgangspunt niet nader hebben geconcretiseerd. De collectieve sector groeit de laatste jaren inderdaad relatief erg snel. Het valt echter niet mee die groei te vertragen of om te buigen. De collectieve sector berust immers op wensen van diverse groepen particulieren (zelfs werkgevers). Als je van mening bent dat de collectieve sector moet bezuinigen, moet je aangeven welke uitgaven moeten worden afgeremd en hoe dat is te verwezenlijken. Ik kan mij overigens heel goed voorstellen dat zelfs als de werkgeversorganisaties zover in hun beleidsprogramma zouden gaan, zij thans weinig succes hebben. Het kabinet-Den Uyl heeft immers een kleur die hen niet past.

De vakbeweging heeft het, wat dit laatste betreft, gemakkelijker. Zij ligt met het huidige kabinet op ongeveer dezelfde politieke lijn. De voorstellen die zij doet, doen daarom veel operationeler aan dan die van de werkgevers. Die voorstellen moeten echter zo operationeel zijn dat de regering er iets mee kan doen. Als we het beleidsprogramma van de drie vakcentrales lezen, valt evenwel op dat de regering er niet zoveel aan zal hebben. Het is een globaal lijstje met wensen, waarmee de regering overigens niet veel moeite zal hebben. Den Uyl c.s. behoeven dan ook niet veel moeilijkheden van de vakbonden te verwachten. Het is heel belangrijk dat de vakcentrales eindelijk inzien dat er toch een verband bestaat tussen arbeidskosten en werkgelegenheid, hoewel het CPB nog niet openlijk wordt omarmd. Zij zijn dan ook tot loonmatiging bereid, mits aan een aantal politieke voorwaarden wordt voldaan (geen botte bijl in de collectieve voorzieningen en verbetering van de materiële positie der laagstbetaalden). Deze voorwaarden behoeven voor de regering geen probleem te vormen.

Uit het bovenstaande is af te leiden dat de regering-Den Uyl bij haar sociaal-economische politiek slechts morele steun zal krijgen van de vakcentrales, maar dan ook niet meer dan morele. Hoe het sterk toenemende financieringstekort van de overheid moet worden gedekt, hoe de sociale voorzieningen zonder afbraak binnen de perken zijn te houden, hoe de structurele werkloosheid moet worden bestreden en welk sector-structuurbeleid moet worden gevoerd, op die vragen geeft ook de vakbeweging geen operationele antwoorden. Wat dat betreft onderscheiden de vakcentrales zich niet van de werkgeversorganisaties. De regering zal het zelf moeten doen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Beleidsprogramma's	737
Column Werkgelegenheid en service, door Prof. Dr. W. Albeda	739
<i>J. Varkevisser:</i> Een rechtvaardige studiefinanciering	740
Notitie Internationaal economisch woordenboek, door Drs. L. Hoffman ...	741
Boekennieuws	742
<i>Prof. Dr. J. Pen:</i> Wat zijn de Nederlanders waard?	743
<i>Drs. J. Lintjer:</i> Het goudvraagstuk — een tijdopname	744
Au courant Moeilijk overleg, door A. F. van Zweeden	748
Europa-bladwijzer Mededingingspolitiek van de EG. Twee nieuwe arresten van het Hof van Justitie, door Europa Instituut Leiden	749
Mededeling	751
Geld- en kapitaalmarkt 1975: Jaar van de Europese Unie, door Drs. A. D. de Jong	752
Boekennieuws H. de Haan, S. K. Kuipers en J. K. Postma (red.): Mens en keuze, door Drs. M. H. Meijerink	754
Prof. W. Kündig-Steiner: Die Türkei; Raum und Mensch, Kultur und Wirtschaft in Gegenwart und Vergangenheit, door P. Krug	755

Laatst heeft iemand zich op de omslag van ESB geabonneerd. Hij wilde alleen indruk maken.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.
 NAAM: .....
 STRAAT: .....
 PLAATS: .....
 Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
 Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
 Antwoordnummer 2524
 ROTTERDAM

Handtekening:

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
 Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
 Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
 Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
 Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

- Arbeidsmarktonderzoek
- Balanced International Growth
- Bedrijfs-Economisch Onderzoek
- Economisch-Technisch Onderzoek
- Vestigingspatronen
- Macro-Economisch Onderzoek
- Projectstudies Ontwikkelingslanden
- Regionaal Onderzoek
- Statistisch-Mathematisch Onderzoek
- Transport-Economisch Onderzoek

Werk- gelegenheid en service

De ongekeerde hoge werkloosheidscijfers in de gehele westelijke wereld zijn uiteraard in de eerste plaats een symptoom van de depressie die wij thans doormaken. Deze depressie is dieper en duurt langer, dan de meesten onzer hadden verwacht. Na de 25 jaar van bijna ononderbroken economische groei en (over)volle werkgelegenheid komt deze werkloosheid hard aan. Het is dan ook geen wonder, dat het werkgelegenheidsbeleid overal een hoge prioriteit heeft in het regeringsbeleid.

Daarnaast is er de aarzeling, die in brede kring te bespeuren is met betrekking tot de mogelijkheid en de wenselijkheid van een voortgaande economische groei in een tempo, zoals dat waaraan wij gewend waren geraakt in de naoorlogse periode. Daarmede is er natuurlijk ook twijfel aan een herstel van de hoge werkgelegenheidsgraad op een wat langere termijn mogelijk.

Onder deze omstandigheden kan men verschillende wegen inslaan:

1. Zich neerleggen bij blijvend hogere werkloosheidscijfers. In de Verenigde Staten is men gewend aan cijfers die aanmerkelijk boven het niveau liggen, dat wij tot voor kort in Europa aanvaardbaar achtten. Ook bij ons zou een zekere gewenning aan hogere werkloosheidscijfers denkbaar zijn.
2. Maatregelen nemen, die leiden tot een verlaging van de participatie van de bevolking in de beroepsbevolking: verhoging van de leerplichtige leeftijd, vervroegde pensionering, studieverlof („loisirs culturels”) enz.

Zulke maatregelen passen in een beleid dat zich richt op (of dat zich verzoend heeft met) een tragere economische groei.

Aan beide mogelijkheden zijn, naast voordelen, ernstige nadelen verbonden. De gewenning aan hoge werkloosheidscijfers zou slechts aanvaardbaar zijn, indien men de zekerheid zou hebben, dat het vooral om frictiewerkloosheid zou gaan. Langdurige werkloosheid die brede lagen der beroepsbevolking bedreigt, is een zaak die ten koste van zeer veel moet worden voorkomen. De werkende meerderheid mag daaraan niet wennen. De verlaging van de participatiegraad heeft het voor de hand liggende nadeel, dat ze leidt tot een lager nationaal inkomen per hoofd. Nu kan men stellen dat dit niet tegen deze maatregel pleit, omdat dit ook geldt voor het alternatief van een hogere werkloosheid. Een (onvrijwillige) vroeger gepensioneerde en een oudere werkloze produceren geen van beiden (tenminste in de zin van onze calculaties ten behoeve van de berekening van het nationaal inkomen). Dat is waar. Toch blijft er een probleem.

Het artikel van collega Klaassen in *ESB* van 9 juli jl. over de „Postdienstmaatschappij” zette mij nog eens aan het denken over een intrigerend probleem van een welvarende samenleving: de gestadige verslechtering van de service aan de burger bij een toenemende werkloosheid in een rijker wordende maatschappij. In mijn jeugd waren er drie postbestellingen per dag, thans nog één. Iedereen wordt praktisch gedwongen „doe-het-zelver” te worden, omdat reparatiewerkzaamheden van allerlei aard te duur gaan worden. Melk-, brood- en kruidenierswarenbezorging worden zo duur, dat men

de tijd kan zien komen, dat ze verdwijnen. Menselijke arbeid is zo duur geworden, dat arbeidsintensieve diensten onbetaalbaar worden. Bijgevolg zien wij naast elkaar werklozen en burgers, die een slechtere „service” op velerlei terrein ontvangen, dan ooit tevoren.

Dit is een paradoxale toestand, die een nadere studie waard is. Wij betalen enorme bedragen aan werkloosheidsuitkeringen, die ontvangen worden door mensen die (wellicht enkele uitzonderingen nagelaten) liever een niet zo erg veel hoger bedrag zouden ontvangen voor een zinnvolle arbeidsprestatie.

Het is in dit verband goed te signaleren dat minister Boersma aan het doorgaan van de herstructurering van het brood-bakkersbedrijf de toezegging verbonden heeft, dat de overheid al het mogelijke zal doen om de — met grote moeilijkheden kampende — broodbezorging in stand te houden. Ik lees in *Samenwerking* (orgaan van de Voedingsbond CNV):

„De minister sprak uit, dat hij de broodbezorging een zodanig groot sociaal goed vindt, dat deze niet nog verder mag worden ingekrompen. Daarom komt er een loonsuppletierregeling, teneinde broodbezorgers die om bedrijfseconomische redenen voor ontslag in aanmerking zouden komen, toch in hun betrekking te kunnen handhaven en wel tegen het volle loon”.

Samenwerking tekent daarbij aan:

„Bakkers, die tot opheffing van de bezorging in bepaalde wijken willen overgaan, moeten in het vervolg dus wel met goede papieren komen”.

Dit voorbeeld lijkt mij een nadere overweging waard. Zijn er niet meer terreinen, waar door een subsidie werkgelegenheid én service in stand gehouden of hersteld kunnen worden? Zou dat niet beter besteed geld zijn, dan een werkloosheidsuitkering, die uiteindelijk ook opgebracht moet worden door de Nederlandse volkshuishouding?

Een rechtvaardige studiefinanciering

J. VARKEVISSER

De regering-Den Uyl heeft zich ten doel gesteld de onordelijke toestand op het gebied van de studiefinanciering te vervangen door een overzichtelijke regeling, die voor de studerende een grotere rechtsgelijkheid en rechtszekerheid met zich meebrengt. Staatssecretaris Klein heeft daartoe in januari 1974 een Nota studiefinanciering aan de Volksvertegenwoordiging uitgebracht. In december is die nota gevolgd door een brief, waarin enkele wijzigingen zijn aangegeven. Bovendien is aan de SER advies gevraagd over een bijzonder aspect van de voorgestelde regeling. De regering hoopt de nieuwe regeling in het studiejaar 1977/1978 voor het eerst te kunnen toepassen. In dit artikel wijdt de heer J. Varkevisser, medewerker bij het wetenschappelijk bureau van het NVV, een commentaar aan deze nota.

Huidige tegemoetkomingen

Men moet zich door het woord studie-financiering niet laten misleiden. In wezen zijn er twee aspecten aan de studie-financiering: in de eerste plaats de levensonderhoudskosten van de studerende tijdens de studietijd. In de tweede plaats de onderwijskosten, d.w.z. de kosten gemaakt t.b.v. onderwijzend personeel, de gebouwen en hun inrichting enz. De nota studie-financiering beperkt zich vrijwel tot de levensonderhoudskosten van de studerende. En juist op dit gebied is er een onordelijke toestand en dit in bijzondere mate voor de studerende van 18 jaar en ouder, waarop de nota betrekking heeft. De ouders van deze studerende krijgen financiële tegemoetkomingen langs twee wegen. De belangrijkste daarvan is de kinderbijslag. De per studerende ontvangen bijslag is echter zeer verschillend en hangt af van de vraag of het kind thuis woont of niet, of het uit een gezin van een loontrekkende of zelfstandige komt, of er in het gezin nog een of meer kinderen recht op KB hebben. De ontvangen KB kan daarom variëren van niets tot f. 5.000 per jaar. De tweede ondersteuningsweg loopt via de kinder-af trek bij de loon- en inkomstenbelasting. Ook hier treden per studerende verschillen op, al zijn die minder groot dan bij de KB.

Het voorstel van de regering

Er zijn een tweetal wegen waarlangs uniformering kan worden bereikt. Ten eerste kan men de KB-regeling herzien. Dat wordt bijv. voorgesteld in de door de Stichting Weten-

schappelijk Onderzoek Vakcentrales uitgegeven studie over inkomenspolitieke instrumenten: *Gelijk en meer gelijk*. Het laat zich echter aanzien, dat dit een langdurige zaak wordt, waar Klein niet op wil wachten. Er wordt daarom gekozen voor afschaffing van de KB van kinderen van 18-27 jaar. Tot die groep behoren vooral: studerende kinderen, invalide kinderen en huishoudkinderen.

Bij de studerende kinderen gaat het naar raming om 365.000 personen, waarvan 180.000 studenten bij het hoger beroeps- en universitair onderwijs, 95.000 kinderen bij het voortgezet onderwijs (middelbaar beroepsonderwijs, havo atheneum enz.) en 90.000 kinderen die via allerlei andere (niet door het rijk bekostigde) instellingen studeren. Wanneer de KB voor 18-jarigen en ouder wordt afgeschaft, moet ook voor de invalide kinderen een oplossing worden gevonden. De regering hoopt dit te doen via de onderhanden zijnde algemene wet op de arbeidsongeschiktheid. Wat de huishoudkinderen betreft (die in het huishouden van de ouders werken en onder bepaalde omstandigheden voor KB in aanmerking komen) zijn nog geen plannen bekend gemaakt. Naast afschaffing van de KB voor deze groepen wordt voor hen ook afschaffing voorgesteld van de kinder-af trek bij de loon- en inkomstenbelasting.

Wanneer men alle tegemoetkomingen aan de individuele ouders optelt en deze som deelt door het aantal studerende, komt men voor het jaar 1973 op bedragen van f. 1.700 voor een thuiswonende studerende en f. 2.500 voor een uitwonende. De nota stelt voor om deze bedragen als basis-beurs te verstrekken aan alle studerende van 18 jaar en ouder, die bij hun studie voldoende studieresultaten hebben. Van dit bedrag kan men echter niet leven, zodat de ouders moeten bijspringen. Dit kan des te gemakkelijker naar gelang de ouders een hoger inkomen hebben. De nota stelt daarom een aanvullende beurs voor, waarvan de hoogte afhankelijk is van het ouderlijk inkomen. Is dit inkomen minder dan f. 15.625 dan bedraagt die beurs f. 2.500 voor een uitwonende en f. 1.800 voor een thuiswonende.

Bij hogere inkomens gaan die bedragen omlaag met 16% van het méér-inkomen. Wanneer het ouderlijk inkomen dan ook gestegen is tot f. 26.875 ontvangt de thuiswonende geen aanvulling meer. Bij een ouderlijk inkomen van f. 31.250 en hoger vervalt de aanvulling ook voor de uitwonende. Al deze bedragen zijn op basis van inkomens en prijzen van 1973 en zullen bij een feitelijke invoering aangepast worden aan de ontwikkelingen sindsdien.

De inkomensverdeling

Het is duidelijk dat op deze wijze een uniforme regeling wordt geschapen. In een aantal gevallen zullen studerende en hun ouderlijk gezin achteruitgaan met de nieuwe regeling, in andere gevallen zal er vooruitgang zijn. De regeling heeft ook een denivellerend effect, d.w.z. een aantal beter

gesitueerden gaat erop vooruit. Dit betreft met name zelfstandigen met hogere inkomens. Wanneer die weinig kinderen hebben, ontvangen ze weinig of geen KB, terwijl ook de kinderaftrek bij de loon- en inkomstenbelasting van beperkte omvang is. De studerende in deze gezinnen ontvangen desalniettemin de voorgestelde basisbeurzen. Grote gezinnen met studerende kinderen zullen erop achteruitgaan, omdat de basisbeurs in hun geval minder is dan de huidige tegemoetkomingen. In grote gezinnen is de inkomens-situatie per lid uiteraard slechter dan in kleine gezinnen met eenzelfde inkomen. Het devies van het kabinet-Den Uyl: spreiding van inkomens, lijkt bij de voorgestelde studiefinancieringsmethode dan ook al te veel uit het oog te zijn verloren. Een verbetering zou kunnen worden bereikt door het onderscheid tussen basisbeurs en aanvullende beurs te laten verdwijnen en alleen over te gaan tot beurzen, die rechtstreeks verband houden met het ouderlijk inkomen. Een uitwonende student, waarvan de ouders een inkomen van minder dan f. 15.625 hebben, zou dan een beurs krijgen van f. 5.000 en dit bedrag zou naar nul teruglopen voor ouderlijke inkomens van f. 46.850 en hoger. Voor inwonende studenten zou het max. bedrag van f. 3.500 naar nul teruglopen voor een ouderlijk inkomen van f. 37.500.

In de *Nota Studiefinanciering* is in zoverre aandacht besteed aan grotere gezinnen, dat het vrijgestelde ouderlijk inkomen van f. 15.625 verhoogd wordt met f. 1.600 voor ieder fiscaal kind, waarvoor geen aanvraag tot studiefinanciering wordt gedaan. Gezien de hoogte waartoe KB en kinderaftrek in de huidige voorzieningen kunnen oplopen, lijkt het aanbevelenswaardig dit bedrag van f. 1.600 op te hogen, ten einde de nadelen van de voorgestelde regeling voor de grotere gezinnen te verminderen.

Verantwoordelijkheid van de ouders

In de regeringsnota blijven de ouders financieel verantwoordelijk voor een deel van de onderhoudskosten van hun studerende kinderen. In de hier voorgestelde versie, waarin de basisbeurs is vervallen, is dit nog in sterker mate het geval. De studerende blijft financieel afhankelijk van zijn ouders. In hoeverre past dit bij de tegenwoordig sterker benadrukte zelfstandigheid van de jonge mens? Er bestaat tussen deze twee begrippen in het algemeen geen tegenstrijdigheid, maar wél moet worden geconstateerd dat in een aantal gevallen de ouders deze financiële afhankelijkheid gebruiken om pressie op hun kinderen uit te oefenen. In die gevallen is er wél tegenstrijdigheid. De positie van de kinderen dient o.i. in die situaties juridisch te worden versterkt. Dit kan door aan die kinderen een recht op een deel van het ouderlijk inkomen te geven. De hoogte van dit recht zou gelijk moeten zijn aan het maximale beursbedrag, verminderd met de in feite aan de studerende uitbetaalde beurs. Op die wijze zou voor alle studerenden, onafhankelijk van het ouderlijk inkomen, een recht worden geschapen op een gelijk bedrag t.b.v. de levensonderhoudskosten. Dit alles uiteraard onder voorwaarde van voldoende studieresultaten.

Onderwijsfinanciering

De door de overheid aan het onderwijs ten koste gelegde bedragen zijn gigantisch. Bij het kleuter- en voortgezet onderwijs moeten weliswaar schoolgelden worden betaald, terwijl er ook nog de collegegeld-regeling is, maar de opbrengst daarvan valt in het niet vergeleken bij de kosten. Toch heeft met name het hoger beroeps- en universitair onderwijs een belangrijke invloed op de inkomens, die de afgestudeerden verdienen. Degenen die een hoger inkomen hebben dan de grens der werknemersverzekeringen (momenteel f. 42.640 per jaar) en die ongeveer 10% van de inkomentrekkers uitmaken, bestaan voor een groot deel uit deze categorie.

Internationaal economisch woordenboek

Bij uitgeverij Kluwer BV verscheen onlangs het *Internationaal woordenboek voor handel en economie in 9 talen*¹⁾. Het boek is het resultaat van een succesvolle negenjarige internationale samenwerking en kwam onder redactie van F. Munniksma tot stand onder auspiciën van het Instituto por Esperanto en Komercio kaj Industrio (EKI). Bij de opzet ervan heeft de redacteur zich door de volgende principes laten leiden.

1. Alleen die termen dienen te worden opgenomen die specifiek zijn voor organisatie en techniek van de handel en voor de economie.
2. Het woordenboek dient definities te bevatten, omdat het geven van specifieke termen zonder verklaring van hun betekenis niet zinvol is, vooral niet als het tot op zekere hoogte als leerboek wordt gebruikt.
3. Het boek dient veeltaalig te zijn.

Zoals uit de titel blijkt, bevat het woordenboek negen talen: Engels, Esperanto, Duits, Spaans, Frans, Italiaans, Nederlands, Portugees en Zweeds.

De alfabetische volgorde is in het Engels. Met behulp van acht registers (voor elke taal, behalve het Engels, één) kan men de vertaling van de termen vinden. De definities van de termen zijn vermeld in het Engels en het Esperanto.

Het boek zal zeker in een grote behoefte voorzien. Niettemin zijn er enkele aanmerkingen te maken. In de inleiding staat dat het woordenboek onder meer economische en sociaal-economische termen bevat. Wie echter het register van een willekeurig boek over de economie ernaast legt, zal tot de ontdekking komen dat veel voorkomende sociaal-economische, vnl. wetenschappelijke begrippen niet voorkomen (bijv. kapitaalcoëfficiënt, inkomensvermenigvuldiger, spaarquote, nivellering, inkomenseffect, input-outputtabel, kosten-batenanalyse). De economiestudent die in zijn studie overstelpt raakt met buitenlandse literatuur zal er daarom niet zo heel veel aan hebben. Verder kan ik mij voorstellen dat een instituut voor Esperanto, dat immers het initiatief tot dit woordenboek nam, definities in het Esperanto opneemt. Zowel de praktijk- als wetenschapsman hebben daaraan echter geen behoefte. Definities in bijv. het Frans of Duits, naast de Engelse, zouden veel zinvoller zijn geweest.

Tot slot een wens voor de eventuele volgende druk. Het boek is nogal westers georiënteerd. Het verdient aanbeveling in de toekomst het aantal talen (bijv. met Japans, Arabisch en Russisch) uit te breiden.

L.H.

¹⁾ *International business dictionary in 9 languages*. Kluwer BV, Deventer, Antwerpen, 1975, 535 blz., f. 75.

Gezien het feit dat de gemeenschap aan de opleiding van deze mensen grote bedragen ten koste legt (zo bedragen voor een arts de onderwijskosten meer dan f. 50.000 per studiejaar en voor juristen en economen f. 12.000 per jaar) is het niet meer dan billijk, dat wanneer later hogere inkomens worden verworven, een extra deel daarvan in de

vorm van studiebelasting aan de overheid wordt afgedragen. Omdat betrokkenen ook zonder deze opleiding een inkomen zouden hebben verkregen, zou die studiebelasting niet over het gehele inkomen moeten worden geheven, doch alleen over het bedrag voor zover dat een zekere hoogte overschrijdt. Vrijgesteld zou bijv. kunnen worden een inkomensdeel, dat gelijk is aan de premiegrens der volksverzekeringen (momenteel f. 31.750). Op dat punt houdt immers de betaling van AOW/AWW/AWBZ/AKW-premie op, zodat voor betrokkenen een financiële verlichting ontstaat, die gedeeltelijk kan worden gebruikt voor zo'n studiebelasting.

Aantrekkelijke werking

In de laatste jaren wordt in de sociale verzekering de aantrekkelijke werking van nieuwe wetten als een belangrijk element erkend. Er gaan meer mensen gebruik maken van de wet dan men had voorzien, waardoor ook de kosten sterker stijgen. Op gelijke wijze moet ook de aantrekkelijke werking van een studie-financieringsregeling in het oog worden genomen. Reeds daarzonder is het aantal studerende aan een snelle groei onderhevig. In het schooljaar 1968/1969 waren er nog 209.000 studerende van 18 t/m 27 jaar bij het volledige dagonderwijs. Drie jaar later was dat toegenomen tot 259.000. De meisjes maken daarvan maar ruim $\frac{1}{4}$ deel uit, wat betekent dat vooral uit die sexe nog een langdurige groei kan worden verwacht. In de laatste tijd wordt vooral het recht op hoger onderwijs steeds meer geproclameerd. Daarbij wordt dan aan wat minder sterk beroepsgerichte, kortere en minder dure opleidingen gedacht. Dat neemt niet weg dat hiermee zowel naar de kant van de onderwijs- als die van de levensonderhoudskosten aanzienlijke bedragen gemoeid kunnen zijn. Zelfs bij een verdergaande sterke uitbreiding van dit soort onderwijs dient toch bedacht te worden, dat het hier gaat om tamelijk elite groepen in onze maatschappij. Van de jongelui die in 1970 het onderwijs verlieten had 13% van de mannen en 6% van de vrouwen een opleiding afgemaakt bij hoger beroeps- en universitair onderwijs. Aan hogere onderwijsuitgaven door uitbreiding van

dit soort onderwijs moet dan ook tenminste de eis worden gesteld dat ze effectief worden besteed. Effectief aan de zijde van de onderwijsorganisatie, doch ook effectief aan de zijde van de deelnemers. Die zullen daartoe sterk gemotiveerd moeten zijn. De *Nota studiefinanciering* eist terecht dat er goede onderwijsresultaten moeten worden behaald ten einde voor een beurs in aanmerking te komen. Te vrezzen is echter dat hier één van de zwakke plekken van de regeling ligt. De onderwijsgevenden zullen het oordeel moeten geven: ze hebben echter meer belang bij veel dan weinig studenten. Er is dan ook veel kans dat het uitdraait op een marginale toetsing, waarbij alleen de zeer slechten worden geselecteerd. Bovendien zullen er „gemakkelijke” opleidingen worden opgericht, zoals hierboven reeds aangeduid, waardoor ook de resultaten van de minder goede of gemotiveerde studerende tot voldoende kunnen worden verklaard.

Het lijkt dan ook zeer raadzaam in de studie-financieringsregeling een „eigen risico” in te bouwen. De maximale beurs dient lager te zijn dan de hoogte der levensonderhoudskosten. Voor het resterende bedrag zal de student zelf dekking moeten zoeken. Ook de *Nota studiefinanciering* gaat ervan uit dat zo'n eigen dekking via rentedragende leningen bij banken mogelijk moet zijn. In het kader van het geheel lijkt dit een tamelijk onsympathieke regeling: beter ware wanneer de overheid deze leningen zelf zou verstrekken, dan blijft alles in één overzichtelijke hand. De Zweden hebben daarmee goede ervaringen opgedaan: de bedragen zijn renteloos, doch worden geïndexeerd met de kosten van levensonderhoud, zodat achteraf reëel evenveel wordt terugbetaald als is opgenomen. In Zweden vormt de beurs een veel kleiner deel (slechts $\frac{1}{5}$) van het totale aan de studenten verschafte bedrag dan in de *Nota studiefinanciering* is voorzien. Wanneer men deze leningen ziet als een stimulans voor de student om óf zijn studie vlot te doorlopen óf om er tijdig mee op te houden wanneer hem lust of bekwaamheid ontbreekt, dan is het voor de hand liggend dat zo'n stimulans niet te klein moet zijn.

J. Varkevisser

Dr. F. Hartog. Het economisch wereldbestel. De Bussy BV, Amsterdam, 1975, 8e herziene druk, 231 blz., f. 24,50.

Geeft in grote lijnen een indruk van het functioneren van de wereld-economie. De auteur begint met een overzicht van de orde van grootte en de samenstelling van de wereldhandel. Vervolgens gaat hij na welke de voornaamste krachten zijn die op de wereldhandel inwerken, om zo te komen tot een bespreking der handelspolitieke instrumenten en regelingen, de verdragen op dit gebied, de economische integratie (GATT, OESO, UNCTAD, EG, Benelux). Hierna wordt aandacht geschonken aan het internationale betalingsverkeer, zoals het stelsel der

wisselkoersen. In het laatste deel besteedt de auteur aandacht aan de internationale conjunctuurbeweging, maatregelen van conjunctuurpolitiek, vraagstukken van economische mobiliteit van produktiefactoren en de economische ontwikkeling van ontwikkelingslanden.

De tekst van deze 8e druk is bijgewerkt tot 1974, de cijfers tot eind 1972. Ten opzichte van de vorige druk is het hoofdstuk over het internationale betalingsverkeer geheel herschreven, terwijl het theoretische gedeelte op een aantal punten is gewijzigd en uitgebreid. Het boek is zowel geschikt voor onderwijsdoeleinden als voor het verkrijgen van een duidelijk inzicht in de internationale economische betrekkingen.

Mr. J. H. van Krevelend en Mr. A. A. M. F. Staatsen: Casus, vragen en teksten bestuursrecht. Tjeenk Willink BV, Groningen, 1974, tweede herziene druk, 415 blz., f. 42,50.

Bevat een aantal geselecteerde casus en teksten, voornamelijk met het oog op hun didactische waarde. Naar aanleiding hiervan zijn vragen geformuleerd met als doel het behulpzaam zijn van de student bij het ontdekken van de algemene beginselen van het bestuursrecht, het verkrijgen van inzicht in hun praktische toepassing en het kritisch waarden van gevonden oplossingen. Een zekere algemeen-juridische basis-kennis is vereist om het boek te kunnen bestuderen. Deze tweede herziene druk werd bewerkt door Mr. J. H. van Krevelend en Mr. C. Lambers. De casus en teksten zijn over de volgende hoofdstukken verdeeld: 1. Inleiding; 2. Bestuurshandelingen en hun rechtsgevolgen; 3. Eisen waaraan de bestuurs-handeling moet voldoen; 4. Nietigheid en aantasting van bestuurshandelingen en hun rechtsgevolgen; 5. Politiewang en administratieve sancties; 6. Rechtsbescherming tegen de overheid.

Wat zijn de Nederlanders waard?

Tegen het einde van de zeventiende eeuw berekende William Petty de waarde van de Engelse bevolking. Hij deed dat door de loonsom te kapitaliseren tegen de marktrente. Deze procedure, die op het eerste gezicht ongebruikelijk lijkt, sluit aan bij de beschouwingwijze van de „Human Capital School”, die sinds de jaren zestig in opkomst is. Deze school is gespecialiseerd in de schatting van de rendementen op menselijk kapitaal. Er is dus aanleiding, de berekening van Petty nog eens uit te voeren voor Nederland in 1975 1).

Stel het nationale inkomen op 200 miljard gulden. Hiervan is 180 miljard (toegerekend) arbeidsinkomen. Neem aan dat deze waarden in de toekomst constant blijft en dat op de totale bevolking (anders dan op de individuen) niet hoeft te worden afgeschreven. Als rentevoet zouden we de marktrente kunnen nemen, maar beter lijkt het de rendementen te kiezen die door de „Human Capital School” zijn berekend; ze liggen in de orde van grootte van 10 à 15%. Weliswaar hebben ze betrekking op het rendement van de scholing, en hier gaat het over het totale arbeidsinkomen, maar we hebben geen beter cijfer. Dat brengt de waarde van de Nederlanders op 1.250 à 1.800 miljard.

Wat hebben we aan zo'n cijfer? Niets, zolang we het niet met iets anders in verband brengen. Een voor de hand liggende vergelijking is die met de waarde van het conventionele kapitaal. Het in bedrijven geïnvesteerde vermogen kan op diverse manieren worden benaderd. De eerste: vermenigvuldiging van het in bedrijven verdiende inkomen (160 mrd.) met een gemiddelde kapitaalcoëfficiënt van bijvoorbeeld 3; dit levert een kleine 500 mrd. op. Daarbij moet, om het nationale kapitaal te vinden, dan nog de waarde van de roerende en onroerende activa van de overheid worden opgeteld ten belope van zo'n 80 mrd. Tweede methode: kapitalisatie tegen een passende rentevoet (bijvoorbeeld: het thans heersende rendement op het bedrijfsvermogen van zeg 4%) van het totaal van winst, rente, pacht; dit kapitaalinkomen wordt gesteld op 20 mrd. Uitkomst is opnieuw 500 mrd., waarbij eventueel het vermogen van de overheid nog kan worden opgeteld. Derde methode: volgens recente schattingen (Den Hartog en Tjan) was de waarde van de bedrijfsoutillage in 1973 in prijzen van 1963 te stellen op 114 mrd. Hierbij moet een procent of twintig worden opgeteld voor gebouwen; correctie voor prijsstijging en voor de investeringen sinds 1973 brengen ons niet veel hoger dan 250 mrd., een laag cijfer vergeleken bij de twee voorgaande schattingen. Ook hierbij moet nog het overheidsvermogen worden opgeteld. We krijgen aldus cijfers voor de Nederlandse kapitaalgoederen-voorraad, die variëren tussen 330 en 580 mrd., exclusief woningen, particuliere auto's en dergelijke.

Uit het bovenstaande volgt dat het menselijk kapitaal ten minste twee maal en ten hoogste zes maal zoveel waard is als het vermogen, gestoken in dode produktiemiddelen. Gemiddeld misschien iets van vier.

Uiteraard zijn diverse variaties op het thema mogelijk; we zouden bijvoorbeeld het huisvrouwelijk kapitaal kunnen meetellen. Stellen we, naar aanleiding van berekeningen van mevrouw Bruyn-Hundt (ESB van 13 mei 1970), de bijdrage van de huisvrouw op zeg 25% van het nationale inkomen dan verhoogt dit het menselijk kapitaal tot bijna 1.600 mrd. bij de

minimumschatting en 2.250 mrd. bij de maximumschatting. De verhouding menselijk kapitaal - conventioneel kapitaal komt dan te liggen tussen bijna 3 en bijna 7 (als we tenminste de huishoudelijke apparatuur niet bij het conventionele kapitaal meetellen). Gemiddeld dus ongeveer vijf.

Ter vergelijking iets over de berekening van Fase. Hij gaat niet uit van het arbeidsaandeel in het nationale inkomen, maar van de levensduurinkomens per onderwijsniveau van verschillende leeftijdsklassen. Dat is karakteristiek voor de „Human Capital School”: iemands inkomen stijgt in de loop van de tijd naarmate hij meer investeert in zich zelf, en daarna daalt het onder invloed van afschrijvingen. Deze tijdsprofielen van het inkomen zijn interessant als het over individuen gaat, maar het komt mij voor dat ze minder ter zake doen als het over een totale beroepsbevolking gaat. De methode van Fase is uiteraard veel bewerklijker dan mijn simpele kapitalisatie van de loonsom. Zij komt, bij een discontovoet van 10%, op het hetzelfde resultaat uit. Fase vindt namelijk voor de totale beroepsbevolking (in 1965) een waarde van 480 mrd., waarbij is aangenomen dat vrouwen evenveel verdienen als mannen. Kapitalisatie van de totale arbeidsinkomens bij een rentevoet van 10% brengt mij voor 1965 op een bedrag van 450 mrd., dus dat klopt aardig. Bij lagere discontovoeten komt Fase lager uit dan de bovengeschetste methode. De verhouding tussen menselijk en conventioneel kapitaal ligt bij hem tussen vier en twee, maar daarbij moet worden aangetekend dat Fase een voorkeur heeft voor bescheiden rentevoeten, tussen 4 en 10%.

De kracht van de „Human Capital School” ligt overigens niet in dit soort macro-economische speculaties, maar in de schatting van rendementcijfers voor diverse soorten onderwijs en gezondheidszorg, en in de verklaring van loon- en salarisverhoudingen. De benaderingswijze wekt niet alleen de rekenlust op maar ook, bij sommigen, de morele verontwaardiging; zij zeggen dat de „Human Capital School” mensen beschouwt als koopwaar, op dezelfde manier zoals soldaten kanonnenvlees zijn en vrouwen lustobjecten. En inderdaad valt niet te ontkennen dat in bovenstaande beschouwingen (zowel die van Fase als die van mij) gepensioneerden niets meer waard zijn, ze zijn tot nul afgeschreven, zonder restwaarde, en ze mogen nog blij zijn dat we ze niet als een passiefpost hebben opgevoerd. Ook zou men Fase en mij kunnen tegenwerpen dat we voorbij zien aan het feit dat ieder mensenleven een oneindige waarde heeft. (Een dergelijke waardering zou de berekeningen sterk bekorten; het totaal en ook de waardeverhouding tussen mensen en dingen komen op oneindig uit). Er ligt hier blijkbaar veel stof tot discussie.

J. Pen

1) Een Nederlandse aanhanger van deze school, Dr. M. M. G. Fase, heeft onlangs (*Economisch kwartaaloverzicht* van de AMRO-bank, juni 1975) een dergelijke berekening voor Nederland gemaakt; daarbij wordt de waarde van de Nederlandse bevolking geschat voor het jaar 1965. Ik kreeg zijn artikel pas onder ogen toen onderstaande cijferopstelling al klaar was.

Het goudvraagstuk – een tijdopname

DRS. J. LINTJER

In juni vergaderde het Ministers-Comité van het Internationale Monetaire Fonds vruchteloos over verschillende internationale onderwerpen. Drs. John Lintjer, technical assistant van de Nederlandse executive director van het IMF, behandelt in dit artikel één onderwerp: de goudproblematiek*. Hij beperkt zich tot het internationale monetaire aspect. De auteur is voorstander van volstrekte eliminering van het goud uit het internationale monetaire systeem. Behandeld worden de vermindering van de rol van het goud, de bruikbaarheid van goud voor de financiering van betalingsbalansstekorten en de discussie omtrent de goudvoorraad van het IMF. Drs. Lintjer komt tot de conclusie dat de goudproblematiek slechts bevredigend kan worden opgelost in het kader van de totale voorziening van internationale liquiditeiten.

Schrijven over het goudvraagstuk is voor een econoom een enigszins hachelijke zaak. Immers, niet alleen zijn aan dit vraagstuk, zoals overigens aan ieder maatschappelijk verschijnsel, naast een economisch element ook politieke, sociale, psychologische, ethische en andere elementen verbonden, maar bovendien plegen laatstgenoemde aspecten soms te overheersen waardoor voor de econoom slechts een bescheiden plaats is weggelegd. De onderhavige uiteenzetting zal beperkt worden tot het economisch aspect van de goudproblematiek of liever gezegd, het internationale monetaire aspect. Het commerciële goudgebruik en de interrelatie met het monetaire goud zal, hoewel niet onbelangrijk, in dit artikel vrijwel niet aan de orde komen.

Daar het moeilijk valt een grens te trekken tussen analyse en waarde-oordeel heeft de lezer er recht op bij voorbaat te weten wat de waarde-oordelen van de schrijver zijn. Ik ben voorstander van volstrekte eliminering van goud uit het internationale monetaire systeem. Goud is een te waardevol en te schaars element op deze aarde om diep in de keiders van de Federal Reserve in New York te worden weggestopt, en om dan in het gunstigste geval (bij goudtransacties) van de ene naar de andere kluis te worden getransporteerd. Zulks is echter onder de veronderstelling dat de monetaire autoriteiten in de wereld voldoende vertrouwen bezitten in een internationaal fiduciair reservemiddel. Zolang dit vertrouwen onvoldoende aanwezig is, doet men er mijns inziens het beste aan het goudprobleem te negeren.

De huidige discussie concentreert zich op een tweetal doelstellingen welke in de *Outline of reform* van juni 1974 (het slotdocument van de mislukte onderhandelingen in de Groep van Twintig over de hervorming van het internationale monetaire stelsel) zijn vastgelegd. Het betreft hier de vermindering van de rol van het goud in het stelsel en de bruikbaarheid van het goud voor de financiering van betalingsbalansstekorten. Sinds kort is hier aan toegevoegd de vraag welke regeling, gegeven deze twee doelstellingen, moet worden vastgesteld voor de goudvoorraad van het Internationale Monetaire Fonds (IMF).

Huidige situatie

Alvorens in te gaan op de onderhandelingen welke thans over het goudvraagstuk worden gevoerd, is het gewenst de

huidige positie van het goud in het internationale monetaire systeem kort te schetsen.

De huidige monetaire rol van het goud werd ten tijde van de oprichting van het IMF in 1944 uitgewerkt. Goud bleef zoals voorheen de rekeneenheid van het stelsel en was in kwantitatief opzicht het belangrijkste reserve-actívum. De lidstaten van het IMF dienden de pariteit van hun valuta vast te stellen in goud of in VS-dollars van een zeker goudgewicht en -gehalte. Hiertoe werd de goudprijs zoals in 1933 door President Roosevelt vastgesteld op \$ 35 per troy ounce (= 31,1 gram) aangehouden. In de statuten van het IMF werd het concept van convertibiliteit van een valuta in goud vastgelegd 1). Het Fonds werd een belangrijke goudhouder doordat de landen bij toetreding een deel der subscriptie alsmede zekere betalingen in goud moesten voldoen.

Als reserve-actívum vervulde goud de functies van waardebestanddeel en salderingsmiddel. Vooral in de eerste jaren na de tweede wereldoorlog werd het goud gebruikt voor de afdekking van de tekorten van de Europese landen. In latere jaren werd echter een toenemend beroep gedaan op andere beschikbare reservemedia en op „swaps” hetgeen de rol van het goud als afdekkingsmiddel aanzienlijk reduceerde. Ook als rekeneenheid speelde goud een ondergeschikte rol. In de praktijk werd namelijk de VS-dollar als zodanig gehanteerd hetgeen mogelijk was door de vaste verhouding goud-dollar. Slechts formeel werd de functie van rekeneenheid voor het goud versterkt doordat het in 1969 door het IMF gecreëerde fiduciaire reservemiddel „Special Drawing Right” (SDR) gedefinieerd werd als $\frac{1}{35}$ deel van 1 ounce goud. De SDR zelf wordt, zij het op een andere waarderinggrondslag, de laatste jaren in toenemende mate als rekeneenheid gebruikt.

De verminderde betekenis van het goud na de tweede wereldoorlog is eveneens te zien in de ontwikkeling van de om-

* De in dit artikel vermelde opvattingen zijn strikt persoonlijk en behoeven niet overeen te stemmen met in het IMF gekoesterde opvattingen of met de officiële Nederlandse zienswijze ter zake.

1) *Articles of agreement*, Artikel IV, sectie 4(b). De Verenigde Staten was het enige land dat de verplichting van vrije aan- en verkoop van goud op zich nam.

Tabel 1. Omvang en samenstelling der wereldreserves; per eind van het jaar (in mrd. SDR's)

	Goud	SDR's	Reserve positie Fonds	Buitenlandse valuta's	Totaal
1950	33,5	—	0,5	13,3	47,3
1955	35,4	—	1,9	18,5	55,8
1960	38,0	—	3,6	20,2	61,8
1965	41,8	—	5,4	25,2	72,4
1970	37,2	3,1	7,7	44,5	92,5
1971	36,1	5,9	6,4	73,9	122,3
1972	35,8	8,7	6,3	94,9	145,7
1973	35,8	8,8	6,2	100,7	151,5
1974	35,7	8,9	8,9	124,7	178,2

Bron: *International Financial Statistics*.

Tabel 2. Omvang en distributie der wereldreserves; per eind 1974 (in mrd. SDR's)

	Goud	SDR's	Reserve positie Fonds	Buitenlandse valuta's	Totaal
Alle Landen	35,7	8,9	8,9	124,7	178,2
Ontwikkelde landen	32,6	7,3	6,4	67,4	113,7
Ontwikkelingslanden	3,1	1,6	2,5	57,3	64,5

Bron: *International Financial Statistics*.

vang en samenstelling van de wereldreserves in deze periode (zie tabel 1). Deze tabel geeft onder meer een duidelijk inzicht in de relatieve vermindering van de goudcomponent in de wereldreserve-omvang. In 1950 bedroeg het goudaandeel in de monetaire reserves ca. 70%; in 1974 was dit teruggevallen tot 20%, hetgeen voornamelijk te wijten is aan de aanzienlijke uitbreiding van de buitenlandse valutacomponent in de reserves. De monetaire goudvoorraad in de wereld is bovendien zeer ongelijk verdeeld zoals moge blijken uit tabel 2.

De ontwikkelde landen blijken ruim 64% van het totaal aan wereldreserves te bezitten, maar van de monetaire goudvoorraad in de wereld meer dan 91%. Binnen de groep van ontwikkelde landen zijn een klein aantal belangrijke goudhouders te onderscheiden. De Verenigde Staten heeft de grootste monetaire goudvoorraad 2) (SDR 9,7 mrd.). Daarna volgen West-Duitsland (SDR 4,1 mrd.), Frankrijk (SDR 3,6 mrd.), Italië en Zwitserland (beide SDR 2,9 mrd.), Nederland (SDR 1,9 mrd.) en België (SDR 1,5 mrd.). Behalve deze landen heeft ook het IMF een aanzienlijke goudvoorraad van SDR 5,4 mrd. Het goudprobleem is dus in eerste aanleg een probleem van een beperkt aantal ontwikkelde landen en van het IMF, maar de zeer ongelijke verdeling van de goudreserves zal een belangrijke invloed blijken te hebben op het verloop van de onderhandelingen.

Het goudprobleem, althans voor zover dit betreft de bruikbaarheid van het medium voor de financiering van betalingsbalanstekorten, is in 1968 ontstaan met de instelling van een dubbele markt voor goud. In dat jaar beëindigden een achttal centrale banken hun interventies in de Londense goudmarkt, welke interventies tot doel hadden de goudprijs te stabiliseren. De officiële monetaire markt, waar de goudprijs \$ 35 per ounce bedroeg, werd zodoende gescheiden van de commerciële markt waar de krachten van vraag en aanbod de prijs bepaalden. In de eerste jaren van het tweemarktsysteem week de commerciële prijs weinig af van de officiële, maar nadat in augustus 1971 de Verenigde Staten de dollar-converteerbaarheid in goud formeel hadden opgeheven, steeg de commerciële prijs aanzienlijk. Thans schommelt deze prijs op de Londense goudmarkt tussen ca. \$ 165- \$ 185 per ounce terwijl de officiële prijs na een tweetal dollardevaluaties op \$ 42,22 per ounce is gebracht. De discrepantie tussen de officiële en commerciële prijs heeft

de monetaire autoriteiten zeer terughoudend gemaakt het goud als salderingsmiddel te gebruiken tegen de officiële prijs en hierdoor zijn in feite de monetaire goudvoorraden in de centrale banken bevroren.

Onderhandelingen

De sinds jaren aanhangige discussies en onderhandelingen over het goudvraagstuk zijn ook in de vergadering van het „Interim Committee” 3) van juni jl. niet tot een bevredigende oplossing gebracht. Dit geldt voor alle besproken onderwerpen: de reductie van de rol van het goud, de activering van de goudvoorraden en de positie van IMF.

1. Vermindering en eliminering van de rol van het goud

Het zal historici niet verbazen dat deze lange-termijndoelstelling niet gemakkelijk operationeel kan worden gemaakt. Zij kunnen immers wijzen op de discussies welke door de eeuwen heen in nationaal verband gevoerd zijn over de wenselijkheid van goudmonetisatie, te definiëren als afschaffing van de rol van betaalmiddel. Naar verluidt werd de eerste poging al ondernomen in het Griekse Sparta, waar Lycurgus een monetair systeem introduceerde dat gebaseerd was op waardeloze ijzeren staven in plaats van op edele metalen. Deze poging om geld met intrinsieke waarde te bannen faalde, zoals dergelijke pogingen nog eeuwenlang zouden falen. De hedendaagse voorstanders van goudmonetisatie in het internationale stelsel wijzen niettemin op de parallel met de nationale geldsystemen omdat het goud daarin uiteindelijk toch overbodig bleek te zijn. In dit verband kan de aandacht worden gevestigd op de eerder beschreven tendens tot de facto goudmonetisatie na de tweede wereldoorlog. Bovendien werd destijds tot creatie van SDR's besloten om het veronderstelde rigide karakter van het wereldreserve-aanbod te ondervangen, zodat de wereldreserve-omvang beter kon worden aangepast aan de toekomstige behoefte aan wereldreserves. In een door de SDR gedomineerd systeem bestaat aan het goud evenwel geen behoefte meer.

Deze, door veel academici aangehangen zienswijze, wordt in het huidige debat het sterkst verdedigd (zij het om andere redenen) door de ontwikkelingslanden en de Verenigde Staten. De ontwikkelingslanden zijn voorstander van de jure demonetisatie, omdat zij zelf vrijwel geen goud bezitten en alle hoop voor een redelijker distributie van reserves op de SDR hebben gevestigd. De Verenigde Staten zien het goud als concurrent van de dollar en overwegen dat een verminderde rol van het goud, thans, bij gebrek aan een volwaardig SDR-alternatief, een toenemend belang van de dollar in het stelsel tot gevolg zal hebben 4). De meeste andere industriële landen ondersteunen in principe de doelstelling van een reductie van de rol van het goud, maar zien niet verlangend uit naar een specifieke regulering omdat door hen meer waarde wordt gehecht aan een spoedige activering van de goudvoorraden.

In deze omstandigheden beperkte het Ministers-Comité zich in juni tot het herhalen van de algemene doelstelling van

2) Wellicht met uitzondering van de Sovjet Unie, maar hierover zijn geen betrouwbare gegevens bekend.

3) Het „Interim Committee” is het Ministers-Comité van het IMF dat enkele malen per jaar bijeenkomt om over internationale monetaire vraagstukken te beraadslagen. De agenda van de juni-vergadering vermeldde als onderwerpen de amendering van de statuten van het Fonds (betreft onder meer goudvraagstuk en wisselkoersregime) en de quotaverhoging van de lidstaten.

4) Met het oog hierop, heeft de Amerikaanse schatkist een tweetal kleine goudveilingen gehouden welke overigens gezien de geringe ten verkoop aangeboden hoeveelheid niet meer dan symbolische betekenis hebben.

een vergroting van de rol van de SDR en een vermindering van die van het goud.

2. Activering van goudvoorraden

De Franse zienswijze dat het goud een belangrijke, zo niet de belangrijkste reservecomponent in het systeem is heeft sinds kort op pragmatische gronden enige steun gekregen van andere Europese goudbezittende landen. De in 1973-1974 ontstane omvangrijke betalingsbalansonevenwichtigheden in de wereld waren aanleiding voor deze landen om erop aan te dringen het goud zo spoedig mogelijk ook materieel weer bruikbaar te maken voor de financiering van de gerezen tekorten.

Het scheppen van een mogelijkheid voor de monetaire autoriteiten om goudtransacties af te sluiten tegen een realistisch geachte prijs dient op het eerste gezicht verwelkomd te worden als een positieve stap. Immers, monetaire reserves worden aangehouden voor het overbruggen van betalingsbalansonevenwichtigheden, maar vervullen deze functie slechts indien het niet aan twijfel onderhevig is dat zij, indien de noodzaak daartoe aanwezig is, ook daadwerkelijk als afdekingsmiddel gebruikt zullen worden. Deze zekerheid kan wat betreft goud slechts verkregen worden indien dit reserve-medium gewaardeerd wordt tegen een door de monetaire autoriteiten als realistisch aangemerkt prijs. Herwaardering van de goudvoorraden tegen een zodanige prijs zal in de praktijk betekenen afstemming op het commerciële prijsniveau. Hiervan zal echter het gevolg kunnen zijn dat de totale wereldreserve-omvang, ondanks de voorgenomen afschaffing van de officiële prijs, met één pennestreek verviervoudigd kan worden. Op de hieruit voortvloeiende ernstige consequenties voor de wereldeconomie zal aan het eind van dit artikel nader worden ingegaan.

Inmiddels zijn de laatste jaren al enkele stappen gedaan om de doelstelling van activering te realiseren. Het stond monetaire autoriteiten reeds vrij om goud op de commerciële markt te verkopen; in juni 1974 werd bevestigd dat goud als onderpand kan worden gebruikt voor leningen tussen centrale banken 5) en eind 1974 kwamen de Verenigde Staten en Frankrijk in principe overeen dat nationale monetaire goudvoorraden opgewaardeerd kunnen worden tot een aan de commerciële prijs gerelateerd niveau 6). De EG-ministers hadden in april 1974 onderling overeenstemming bereikt over de wenselijkheid van vrijheid voor de centrale banken met betrekking tot het afsluiten van goudtransacties onder elkaar of op de markt, met dien verstande dat deze transacties over een beperkte tijdsperiode niet tot een netto toename van de goudreserves zouden mogen leiden. De Verenigde Staten leken zich hiermee in eerste aanleg te kunnen verenigen, maar verhardden dit jaar hun standpunt door te eisen dat dit verbod van netto toename op iedere individuele centrale bank van toepassing zou zijn. Het Ministers-Comité van het IMF herhaalde in juni dat de belemmering voor een realistische prijszetting, t.w. de officiële goudprijs, afgeschaft moest worden. Voorts bevatte het communiqué een vage formulering dat transacties tussen monetaire autoriteiten onder elkaar en in de markt mogelijk gemaakt moeten worden.

3. Het IMF is op twee manieren bij de goud Discussie betrokken

In de eerste plaats voorzien de „Articles of Agreement” in dwingende regelingen met betrekking tot het gebruik van goud tussen lidstaten en ten tweede is het Fonds zelf een belangrijke goudhouder en gaan de laatste tijd stemmen op het goud van het Fonds op een of andere wijze aan te wenden. De huidige statuten voorzien in een officiële goudprijs; verplichten tot zekere goudbetalingen tussen het Fonds en de lidstaten, en beperken de goudtransacties tussen lidstaten onderling en met de markt. Het is centrale banken thans verboden goud te kopen tegen een hogere dan de officiële prijs en goud te verkopen onder de officiële

prijs. Voorts kan het Fonds het eigen goud slechts verkopen aan een lidstaat voor zover het valutabudget aangevuld moet worden.

In januari was in het „Interim Committee” in grote lijnen overeenstemming bereikt dat de genoemde voorzieningen zullen vervallen en dat nieuwe specifieke arrangementen, in de geest van de hierboven genoemde EG-consensus, buiten het Fonds om door de nationale autoriteiten zullen worden afgesloten. Met het oog op het internationale belang van dergelijke arrangementen is thans door het comité het principe aanvaard dat lidstaten de verplichting hebben met het Fonds samen te werken over het in de toekomst te voeren goudbeleid. Over de aard en omvang van de beoogde samenwerking bestaat nog geen overeenstemming.

Tenslotte werd door de ministers belangstelling getoond voor de instelling van een z.g. goudsubstitutierekening in het Fonds. Deze faciliteit zou een realisatie van de gewenste goudeliminering tot doel hebben door de lidstaten in de gelegenheid te stellen een deel van hun monetaire goud aan de substitutierekening te verkopen tegen voor dit doel te creëren SDR's. Het Fonds zou het zo verkregen goud dan geleidelijk op de commerciële markt verkopen. De ontwikkelingslanden zijn voorstander van deze faciliteit mits het Fonds tegelijkertijd de ongelijke distributie van de goudreserves zou compenseren met een speciale SDR-allocatie voor de weinig-goudhoudende lidstaten.

De goudvoorraad van het IMF, ca. 150 mln. ounces ter waarde van \$ 6,7 mrd. tegen de officiële goudprijs, is sinds kort onderwerp geworden van een officiële goudkoorts. Het perspectief van een hogere waardering van deze goudvoorraad is voor veel landen aanleiding hun deel in de vermogensaanwas op te eisen. Verschillende ideeën zijn ter zake gelanceerd. Het meest vergaand is de Franse argumentatie dat het goud van het Fonds feitelijk eigendom is van de lidstaten en thans gerestitueerd moet worden aan deze landen. Met het oog op het zeer ongelijke restitutiepatroon zou op vrijwillige basis een deel van de opbrengst, het Franse voorstel noemt een kwart van het verschil tussen de verwachte prijs bij verkoop en de officiële prijs, aan ontwikkelingsdoeleinden besteed kunnen worden. De Verenigde Staten zijn voorstander van verkoop van het goud van het Fonds op de commerciële markt. De winst op de opbrengst van zodanige verkopen zou dan gebruikt kunnen worden voor uitbreiding van de normale Fondsoperaties, voor verhoging van de quota's van de lidstaten van het Fonds of voor ontwikkelingsdoeleinden. In dit verband staan de Verenigde Staten oprichting van een nieuw fonds voor (Special Trust Fund), ten behoeve van hulpverlening op concessionele voorwaarden aan ontwikkelingslanden met een laag inkomen per capita (bijv. beneden \$ 200).

De Managing Director van het IMF, Dr. Witteveen, heeft ten behoeve van het „Interim Committee” een compromisvoorstel uitgewerkt waarin voorzien wordt in restitutie van 20 mln. ounces van goud van het Fonds aan de lidstaten tegen de officiële prijs, alsmede in verkoop van 20 mln. ounces tegen de commerciële prijs op de markt of aan de lidstaten. De veronderstelling hierbij is dat de ontwikkelde- en de OPEC-landen de helft van de verwachte restitutiewinst voor ontwikkelingsdoeleinden beschikbaar zullen stellen, bijv. aan een

5) In september 1974 sloot Italië een lening van \$ 2 mrd. af bij de Duitse Bundesbank met een gouddeposito als onderpand gewaardeerd tegen \$ 120 per ounce (hetgeen destijds 80% van de gemiddelde commerciële prijs was).

6) Hierop waardeerde Frankrijk eenzijdig zijn goudvoorraad op \$ 170,40 per ounce; deze waardering was gebaseerd op de prijs zoals deze op de Londense goudmarkt op 7 januari 1975 van kracht was. Aangekondigd werd dat deze prijsstelling voor een periode van 6 maanden van kracht zou zijn en dat daarna, in juli, een nieuwe waardering zou worden vastgesteld op basis van de gemiddelde Londense goudprijs over de afgelopen drie maanden. De praktische betekenis van deze herwaardering is gering aangezien de regels betreffende de transacties in internationaal verband moeten worden opgesteld.

nieuw op te richten Trust Fund en dat de winst van het Fonds op de commerciële goudverkoop eveneens naar bijvoorbeeld het Trust Fund zal worden overgemaakt. Het „Interim Committee” kwam daarop in principe overeen dat een deel van het Fondsgoud kan worden verkocht aan de lidstaten tegen de officiële prijs en een ander deel, ten behoeve van de ontwikkelingslanden, tegen de marktprijs.

Een standpuntbepaling

Het pleidooi voor een prijsaanpassing van het monetaire goud is begrijpelijk vanuit nationaal standpunt gezien, aangezien het gedeelte van het nationale vermogen dat in goud is belegd niet alleen geen rente oplevert, maar bovendien vrijwel volledig de waardedaling van de dollar sinds 1933 heeft meegemaakt. De prijsdeflator voor het Amerikaanse BNP welke in 1933 op 40 stond (basis 1958 = 100) was in 1974 gestegen tot 170. Uit dien hoofde zou een aanpassing aan het huidige commerciële prijsniveau derhalve niet onredelijk kunnen worden genoemd. Niettemin lijkt activering van de goudreserves door prijsverhoging zowel onnodig als ongewenst.

Het is onnodig omdat het goud reeds tegen een hogere dan de officiële prijs kan worden aangewend. Goud kan als onderpand voor leningen dienen en monetaire autoriteiten zijn vrij om goud tegen een commerciële prijs (mits deze hoger is dan de officiële prijs) op de markt te verkopen. Men zou hiertegen kunnen aanvoeren dat het hier slechts palliatieven betreft welke niet de algemene bruikbaarheid van het goud tegen een realistische prijs verzekeren. Anderzijds zij er echter aan herinnerd dat ook in de tijd dat de officiële goudprijs alom als realistisch werd aanvaard het goud slechts op zeer geringe schaal als afdekkingsmiddel werd gebruikt.

Activering door prijsverhoging is bovendien ongewenst omdat niet gesteld kan worden dat thans een totaal tekort aan reserves in de wereld bestaat. Indien het prijskaartje, dat aan het monetaire goud hangt, thans aan het commerciële prijsniveau zou worden aangepast, zal, indien het goud onderdeel blijft uitmaken van de reserves, de wereldreserve-omvang met ca. 75% toenemen. Ook de resulterende uitbreiding van de monetaire basis in de betrokken landen kan een enorme inflatoire impuls tot gevolg hebben. Het ontbreken van een nieuwe officiële prijs zal bovendien de instabiliteit in het systeem danig vergroten als gevolg van de optredende prijsfluctuaties. De huidige ongecontroleerde creatie van reservevaluta's wordt dan gecompenseerd met een ongecontroleerde reservecreatie cq. vernietiging uit hoofde van goud. Het resultaat zal bovendien een zeer ongelijke verdeling van de vermogensaanwas zijn: het voordeel zal voornamelijk ten goede komen aan de zeven grootste goudhoudende landen als mede aan de twee grootste goudproducenten Zuid-Afrika en de Sovjet Unie en de overige landen zullen hierdoor benadeeld worden. Goud vertegenwoordigt immers nog steeds een claim op de hulpbronnen van de wereld en een uitbreiding van deze claim gaat ten koste van de niet-goudhoudende landen. Bovendien zal hierdoor, zolang goud onderdeel blijft uitmaken van het internationale monetaire systeem, de positie van de SDR ernstig schade berokkend worden.

Het bestaan van omvangrijke betalingsbalanstekorten kan in dit verband niet als argument gelden voor goudprijsaanpassing omdat reservecreatie nimmer mag plaatsvinden met een beroep op de behoefte van de tekort-landen, maar altijd dient te worden afgestemd op de totale behoefte aan reserves in de wereld. Echter, zelfs indien de betalingsbalanstekorten als zodanig in beschouwing worden betrokken, valt niet in te zien waarom een opwaardering van de goudprijs noodzakelijk is. Het surplus op de lopende rekening van de olie-exporterende landen zal dit jaar namelijk naar schatting vrijwel volledig zijn neerslag vinden in een tekort bij de niet-industriële landen; zowel de meer ont-

wikkelde- als de ontwikkelingslanden. Voor laatstgenoemde groep wordt dit jaar zelfs een tekort op de lopende rekening van \$ 35 mrd. verwacht waarvan niet valt in te zien hoe dit redelijkerwijze nog gefinancierd kan worden. Echter, de ontwikkelingslanden bezitten vrijwel geen goud. De groep van industriële landen daarentegen, waaronder de grote goudbezitters, zullen dit jaar naar verwachting een gering tekort van iets meer dan \$ 1 mrd. oplopen. Dekking van dit tekort vereist uiteraard geen opwaardering van de goudprijs.

Tenslotte moet vastgesteld worden dat een opwaardering van de monetaire goudvoorraden tot een commercieel prijsniveau een irrealistische prijszetting zal blijken te zijn. De huidige commerciële prijs reflecteert immers niet de reële marktverhoudingen aangezien de monetaire goudbezitters thans niet in de markt opereren. Enigszins omvangrijke verkopen van monetair goud zullen een sterk prijsdrukkende werking hebben en de door de autoriteiten verwachte opbrengst zal niet meer gerealiseerd kunnen worden. Indicaties voor de beperkte opnamecapaciteit van de commerciële markt in vergelijking met de totale monetaire goudvoorraad van 1 mrd. ounces, zijn onder meer te vinden in de geringe wereldgoudproductie welke ca. 40 mln. ounces per jaar schommelt, en in de relatief matige omzet op de belangrijke Londense goudmarkt van omstreeks ½ mln. ounces per dag. Met het oog hierop zal iedere monetaire goudverkoop op de commerciële markt zeer geleidelijk moeten plaatsvinden om grote prijsfluctuaties te beperken.

De doelstelling van (de jure) goudmonetisatie zal in de praktijk als gevolg van de reactiveringsoeningen op de lange baan worden geschoven. Het is overigens ook merkwaardig gesteld met deze, eveneens door de monetaire autoriteiten ondersteunde, doelstelling. Het is immers duidelijk dat de SDR slechts het centrale reservemedium kan worden indien de diverse monetaire autoriteiten hierin voldoende vertrouwen stellen. Dit is een evolutionair proces dat tijd kost; het benodigde vertrouwen kan nu eenmaal niet afgedwongen worden door het vaststellen van formele goudeliminatie-regels. Nog steeds wordt in het algemeen aan goud in de reserves een hogere preferentie toegekend dan aan de SDR. Deze, overigens bekende, goudpreferentie kan bijvoorbeeld geïllustreerd worden aan de hand van de remuneratieuitbetaling door het IMF. Remuneratie, de rente welke het Fonds vergoedt aan de crediteurenlanden van de instelling, wordt naar keuze van deze landen betaalbaar gesteld in goud, SDR's, eigen valuta of een combinatie hiervan. In de periode 1970-1973 7) werd ca. 65% van de remuneratie uitbetaald in goud. Diverse grote goudbezitters, zoals Duitsland en Nederland, lieten in deze periode zelfs ongeveer 85% van de remuneratie in goud uitbetalen.

De recent opgelaaide goudkoorts rondom het IMF-goud dient met een kritisch oog te worden gevolgd. Aanwending van dit goud is in het algemeen slechts te rechtvaardigen voor zover hierdoor de liquiditeit en de solvabiliteit van de instelling niet verslechtert en voor zover dit parallel verloopt met door de nationale monetaire autoriteiten, buiten het Fonds om, te treffen maatregelen. De haast waarmee dit onderwerp thans aan de orde gesteld wordt, doet vermoeden dat de autoriteiten niet zo zeer de eigen goudvoorraden willen reduceren als wel die van het Fonds. Aanwending van het goud van het Fonds dient naar mijn mening nog aan een tweetal voorwaarden te voldoen: ze mag niet inflatoir zijn en ze mag geen belemmering opleveren voor de doelstelling van goudreducering. De eerste voorwaarde moet essentieel worden geacht voor een instelling welke bij voortduring bij haar lidstaten aandringt op opvoering van de inflatiebestrijding. In concreto betekent deze voorwaarde dat goudverkoop op de markt of aan de lidstaten slechts tegen de commerciële prijs mag plaatsvinden. Goudverkoop aan een centrale bank van

7) De bestaande reguleringen verhinderen vanaf 1973 omvangrijke gouduitbetalingen.

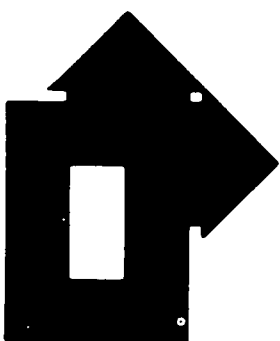
een lidstaat zou dan uiteraard niet monetair gefinancierd mogen worden, maar de financiering zou uit begrotingsgeld moeten geschieden. De tweede voorwaarde betekent in de praktijk dat de netto-goudvoorraden van de lidstaten niet toe mogen nemen. Het gebruik van het goud van het Fonds zou hierdoor dus beperkt worden tot goudverkoop op de commerciële markt.

Een en ander leidt tot de conclusie dat, indien het IMF ernst wil maken met door hem zelf vastgelegde principes, ieder voorstel betreffende het gebruik van zijn goud beperkt zou moeten worden tot goudverkoop op de commerciële markt. Ook van de goudhoudende landen (welke enkele jaren geleden nog ernstig bezwaar opperden tegen een link tussen SDR's en ontwikkelingsfinanciering vanwege het, overigens geringe, inflatoire effect) zou redelijkerwijze verwacht mogen worden dat het inflatie-argument voor hen van doorslaggevende betekenis is.

Concluderend zou ik willen stellen dat de algehele goudproblematiek slechts bevredigend kan worden opgelost in het kader van de totale internationale liquiditeitsvoorziening

in de wereld. Een monetaire goudprijsaanpassing per se kan immers moeilijk bestreden worden gezien de algemene stijging van het prijsniveau, maar hiertegenover staat dat een controle op de wereldreserve-omvang van eminent belang is voor de werking van het internationale monetaire systeem en uiteindelijk voor de wereldeconomie. Deze controle kan echter niet alleen tot het goud en de SDR beperkt blijven, maar dient eveneens van toepassing te zijn op de reservevaluta's. In dit opzicht is een regeling voor de rol van het goud slechts zinvol indien parallel hieraan een soortgelijke regeling ten aanzien van de reservevaluta's wordt aanvaard. Zolang een beleid ten aanzien van reservevalutacreatie ontbreekt, zal een toenemende overmaat aan papiergeld in de wereld het schaarse goud aantrekkelijker maken en daarmee de totstandkoming van een effectieve regulering verder bemoeilijken. De huidige opvattingen over dit complexe vraagstuk geven in dit opzicht helaas weinig reden tot hoop.

John Lintjer

Au courant

Moeilijk overleg

A. F. VAN ZWEEDEN

Het gesprek dat na de zomer gevoerd zal moeten worden over het arbeidsvoorwaardenbeleid in Nederland zal moeilijker dan ooit zijn, niet omdat het ernaar uitziet dat werkgevers en werknemers zover van elkaar staan als vroeger vaak het geval was, maar omdat afspraken over lonen en andere, niet-materiële, zaken ingrijpende consequenties kunnen hebben voor de economische ontwikkeling.

In de nota's die vakbeweging, werkgeversorganisaties en middenstandsorganisaties aan het begin van de zomervakanties hebben gepubliceerd worden nog geen harde stellingen ingenomen. Wanneer de werkgevers prioriteit willen geven aan herstel van het winstvermogen, voornamelijk door beperking van de groei van de collectieve uitgaven, en de werknemers het accent leggen op herstel en behoud van werkgelegenheid, dan ligt daar geen wereld van tegenstellingen tussen.

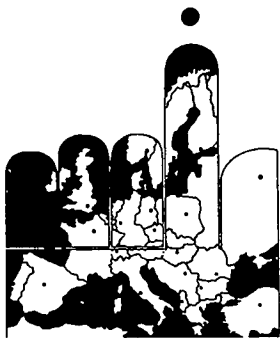
Beide partijen zijn het er in de grond van de zaak over eens dat niet in de eerste plaats de lonen moeten worden aangepakt om de inflatie te beteugelen en de arbeidskosten terug te dringen. Ook de drie vakcentrales tonen in hun nota begrip voor de samenhang tussen de stij-

ging van de sociale lasten, loonkosten en reële inkomens. Zij zijn zich ervan bewust dat niet te ontkomen valt aan een pijnlijke keus tussen verschillende prioriteiten, al vinden zij het onaanvaardbaar bij het terugdringen van de overheidsuitgaven de botte bijl te hanteren en loonmatiging als enig instrument om de werkgelegenheid te verzekeren. De vakbeweging is echter bereid mee te werken aan een herijking van de prioriteiten van het sociaal-economische beleid als daarin het streven naar maatschappelijke veranderingen centraal staat. De vakbeweging verlangt dat het kabinet-Den Uyl in de laatste twee jaar van zijn bewegende zittingsperiode nog iets van het oorspronkelijke hervormingsprogramma zal binnenhalen.

Mr. C. van Veen, voorzitter van het VNO, heeft in een interview met de *Haagsche Courant* (19 juli) de koppeling van materiële en immateriële punten principieel van de hand gewezen. Hij wil niet een soort ruilhandel tussen loonmatiging en fundamentele maatschappijveranderingen. „First things first”, zegt de werkgeversvoorzitter, en dat betekent: eerst herstel van de groei en de winsten, daarna kunnen we verder zien.

Ook dit jaar zou dit verschil van benadering het gesprek over een centraal akkoord kunnen bemoeilijken. Een verschil met vorig jaar is, dat de vakcentrales hun immateriële verlangens ditmaal buiten hun nota arbeidsvoorwaardenbeleid hebben gehouden. Er is dan ook geen sprake van een spijkerharde koppeling van arbeidsvoorwaarden aan verdergaande medezeggenschap of invloed op de investeringen. De vakbeweging heeft na de mislukkingen van het overleg in 1974 en 1973 begrepen dat zaken als vermogensaanwasdeling, afroming van winsten, democratisering en herstructurering van de economie om een politieke oplossing vragen.

Regering en parlement moeten het klimaat scheppen waarin met vrucht over loonmatiging kan worden gesproken. Over de noodzaak van matiging bestaat nauwelijks verschil van mening. Herstel van een redelijke verhouding tussen de kapitaal- en arbeidsinkomensquote is een noodzakelijke voorwaarde om weer ruimte te scheppen voor investeringen en groei. Dat betekent dat loonstijgingen weer in overeenstemming moeten worden gebracht met de reële groei van de produktie. Niet alleen van de werkgevers valt dit adagium voor een

Mededingingspolitiek van de EG

Twee nieuwe arresten van het Hof van Justitie

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Onlangs heeft het Hof van Justitie van de EG twee nieuwe arresten toegevoegd aan zijn uitgebreide jurisprudentie over de mededingingspolitiek van de EG. Het betreft twee beroepen tegen verbodsbeschikkingen van de Commissie uitgevaardigd krachtens artikel 85 EEG. Het eerste arrest heeft een beschikking van de Commissie ten aanzien van een overeenkomst tussen twee producenten van kalium (Kali und Salz en Kali Chemie) tot onderwerp 1), de tweede gaat over een beschikking betreffende een overeenkomst tussen een Nederlandse importeursvereniging voor fruit en een Nederlandse grossiersvereniging voor fruit (Frubo) 2). Hieronder zullen wij enkele ook voor economen interessante aspecten van beide arresten bespreken.

Kali und Salz en Kali Chemie tegen de Commissie

De Commissie stelt al jaren pogingen in het werk om de markt voor kalium in de Gemeenschap open te stellen voor de mededinging. Daartoe heeft zij in 1969 aan Frankrijk een aanbeveling gedaan om haar staatshandelmonopolie voor kalium op te heffen 3). Vervolgens verbood de Commissie in mei 1973 een overeenkomst tussen de Franse onderneming Société Commerciale des Potasses et de l'Azote en de Duitse onderneming Kali und Salz 4). Deze samenwerkingsovereenkomst had tot gevolg dat de prijzen en de verkoopvoorwaarden voor de producten van beide ondernemingen op de Nederlandse en Italiaanse markt gelijk waren.

Tot slot werd de overeenkomst tussen Kali und Salz en Kali Chemie in december 1973 verboden 5). Deze overeenkomst hield in hoofdzaak in dat Kali und Salz vanaf 1 januari 1971 tegen een jaarlijks vast te stellen prijs dat deel van de produktie van kalium van Kali Chemie zou afnemen dat laatstgenoemde niet anderszins in de handel bracht of voor haar eigen produktie van meervoudige meststoffen gebruikte. Tegen de beschikking die deze overeenkomst verbood, gingen de beide ondernemingen met succes bij het Hof van Justitie in beroep.

De produktie van kalium in de Gemeenschap is voor het allergrootste deel in handen van 3 ondernemingen: de Franse Société Commerciale des Potasses et de l'Azote (SCPA) en de twee

Duitse ondernemingen Kali und Salz en Kali Chemie. SCPA en Kali und Salz zijn verreweg de grootste. Onlangs is er nog een belangrijke onderneming bijgekomen, namelijk Cleveland Potash uit Groot-Brittannië. SCPA en Kali und Salz voeren een belangrijk deel van hun produktie uit naar de rest van de Gemeenschap. Import uit derde landen heeft nauwelijks plaats.

De Commissie was van oordeel dat de overeenkomst tussen Kali und Salz en Kali Chemie in strijd was met artikel 85, lid 1. Volgens dit artikel zijn verboden alle overeenkomsten tussen ondernemingen die de handel tussen de lidstaten ongunstig beïnvloeden en ertoe strekken of ten gevolge hebben dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt verhinderd. Volgens de Commissie is nagenoeg het gehele aanbod van kalium in Duitsland ten gevolge van de overeenkomst in één hand samengekomen. Iedere concurrentie tussen de beide Duitse producenten van kalium is dus uitgesloten.

Indien een overeenkomst onder artikel 85, lid 1, valt, kan zij een ontheffing krijgen indien de overeenkomst is aangemeld en er wordt voldaan aan vier voorwaarden (artikel 85, lid 3). Deze voorwaarden zijn:

1. de overeenkomst moet bijdragen tot verbetering van de produktie of distributie;

2. een billijk aandeel van de daaruit komende voordelen moet de gebruikers ten goede komen;

3. de opgelegde beperkingen moeten voor het bereiken van deze doelstellingen onmisbaar zijn;

4. de mededinging mag voor een wezenlijk deel van de betrokken producten niet helemaal worden uitgeschakeld.

gezond economisch beleid te horen, maar ook van het kabinet.

Herstel van het winstvermogen van de ondernemingen is echter niet voldoende om de structuur van de Nederlandse economie te verbeteren. De structurele onevenwichtigheden die gegroeid zijn onder invloed van de aanhoudende inflatie en de investeringsgolven van de jaren zestig zullen moeten worden gesaneerd door een doelbewust en planmatig beleid. De herstructurering van onze economie kan niet alleen aan de markt en aan de ondernemers worden overgelaten. Wanneer de vakbeweging pleit voor een toetsing van investerings-

beslissingen aan maatschappelijke doelstellingen door de gemeenschap, dan streeft zij niet alleen maar, zoals sommigen beweren, naar een goedkoop alternatief voor loonsverhogingen om haar leden aan zich te binden.

Van de werkgeversorganisaties zou eigenlijk mogen worden verwacht dat zij positief gaan meedenken over een vorm van indicatieve planning in plaats van zich voortdurend af te zetten tegen zogenaamde aantasting van de ondernemersvrijheid.

A. F. van Zweeden

1) Arrest van 14 mei 1975 in de gev. zaken 19/74 en 20/74, nog niet gepubliceerd.

2) Arrest van 15 mei 1975 in de zaak 71/74, nog niet gepubliceerd.

3) Aanbeveling van 25 november 1969, *Publikatieblad EG*, 1970, nr. L 6, blz. 13.

4) Beschikking van 11 mei 1973, *Publikatieblad EG*, 1973, nr. L 217, blz. 3.

5) Beschikking van 21 december 1973, *Publikatieblad EG*, 1974, nr. L 19, blz. 22.

De Commissie meende dat de overeenkomst niet aan deze voorwaarden voldeed. Met name draagt de overeenkomst volgens haar niet bij tot een verbetering van de distributie van kalium en de gebruikers komt geen billijk aandeel in de uit de overeenkomst voortvloeiende voordelen ten goede. Bovendien stelt de overeenkomst de deelnemers in staat de mededinging op een wezenlijk deel van de markt voor enkelvoudige kali uit te schakelen.

Dit laatste argument werd voor het Hof van Justitie door de beide ondernemingen het eerst bestreden. De Commissie was naar hun mening ten onrechte van de veronderstelling uitgegaan dat enkelvoudige kali en kalihoudende meervoudige meststoffen twee afzonderlijke markten vormen. Volgens de beide ondernemingen bestaat er slechts één enkele markt voor meststoffen, aangezien enkelvoudige kali en kalihoudende meervoudige meststoffen met elkaar concurreren en onderling vervangbaar zijn.

Het Hof van Justitie geeft de ondernemingen hierin gelijk. De Commissie heeft volgens het Hof niet overtuigend aangetoond dat enkelvoudige kali een afzonderlijke markt vormt. Advocaat-generaal Warner had in zijn conclusies de redenering van de Commissie echter wel voldoende gevonden. Het Hof heeft hiermede voor de tweede maal dat dit probleem aan de orde is gekomen de afbakening van de relevante markt in een beschikking van de Commissie onvoldoende gemotiveerd geoordeeld. De vorige keer was dit het geval in de bekende zaak Continental Can 6). Hieruit blijkt hoe moeilijk deze marktabakening is.

Om de beslissing van het Hof te kunnen beoordelen, moet iets dieper op de argumenten van beide partijen worden ingegaan. Enkelvoudige kali vindt volgens de Commissie zijn belangrijkste markt als grondstof voor de productie van meervoudige meststoffen. Op deze markt is enkelvoudige kali uiteraard niet te vervangen door meervoudige meststoffen. Daarnaast wordt enkelvoudige kali in de landbouw gebruikt, waar er theoretisch concurrentie bestaat tussen enkelvoudige kali en meervoudige meststoffen. Bepaalde toepassingsaspecten en overwegingen ten aanzien van de gesteldheid van de bodem, beschikbare arbeidskrachten, weer en prijs zorgen er echter voor dat in bepaalde gevallen enkelvoudige kali het meest aangewezen is.

Kali und Salz en Kali Chemie stellen daartegenover dat enkelvoudige kali en meervoudige meststoffen wel onderling vervangbaar zijn, hetgeen blijkt uit de gestegen verkopen van meervoudige meststoffen ten koste van de enkelvoudige. De beslissing van het Hof nu spitst zich helemaal toe op het gebruik van enkelvoudige kali in de landbouw. Zonder zijn mening te motiveren voert het Hof aan dat de Commissie met haar

argumenten niet heeft aangetoond dat de beide soorten meststof verschillende markten vormen. Daarnaast laat het Hof het argument van de Commissie dat de belangrijkste markt voor enkelvoudige kali wordt gevormd als de grondstof voor de meervoudige meststoffen volledig buiten beschouwing. In de ICI- en CSC-zaak 7) heeft het Hof echter beslist dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen de markt voor grondstoffen en de markt voor de daaruit vervaardigde produkten. Uit de verstrekte gegevens is ook niet gebleken dat het door Kali und Salz opgekochte overschot van Kali Chemie uitsluitend voor landbouwdoeleinden wordt aangewend. Naar onze mening is de beslissing van het Hof op dit punt dan ook niet overtuigend en in ieder geval onvoldoende gemotiveerd.

Het tweede punt dat in het arrest aan de orde kwam betreft de vraag of er zonder de overeenkomst wel mededinging tussen de partijen had kunnen bestaan. Indien dit namelijk niet het geval is, kan de overeenkomst niet de mededinging verhinderen, beperken of vervalsen. De beide ondernemingen beweren dat Kali Chemie nooit als een zelfstandig verkoper van enkelvoudige kali op de markt had kunnen verschijnen. Zij had dan voor het overschot, dat bovendien ieder jaar kleiner werd, een aparte verkooporganisatie moeten oprichten. Ook vóór de overeenkomst met Kali und Salz verkocht Kali Chemie haar enkelvoudige kali namelijk niet zelf, maar gebeurde dit door het indertijd opgeheven verkoopkantoor VDK. Een aparte verkooporganisatie opbouwen zou volgens de beide ondernemingen een te grote investering zijn gezien het kleine aantal produkten. De Commissie was daarentegen van oordeel dat Kali Chemie wel een eigen verkooporganisatie kon oprichten. Dit oordeel motiveerde zij slechts door er op te wijzen dat Kali Chemie een onderdeel is van de belangrijke groep Solvay, die ook elders deelnemingen in de kali-sector bezit.

Deze summiere motivering doet de beschikking van de Commissie terecht stranden. Volgens het Hof konden de aangevoerde omstandigheden voor Kali Chemie een belemmering vormen om een kostbaar distributie-apparaat op te richten. De Commissie heeft deze argumenten niet kunnen ontzenuwen. Hieruit kan men afleiden dat de Commissie naar het oordeel van het Hof uitvoerig en gemotiveerd had moeten aangeven op welke wijze Kali Chemie in staat was een economisch aanvaardbare eigen verkooporganisatie op te bouwen.

Tot slot van de bespreking van dit arrest moet er op gewezen worden dat de beide hier besproken verweren van de beide ondernemingen in de eerste plaats ten doel hadden aan te tonen dat de overeenkomst de mededinging niet (merkbaar) beperkt en dus niet in strijd

is met artikel 85, lid 1. De Commissie behandelde beide problemen echter bij de behandeling van de vraag of de overeenkomst een ontheffing kan krijgen krachtens artikel 85, lid 3. Wat de afbakening van de markt betreft, sluit het Hof zich bij de Commissie aan. Wat het tweede punt betreft, neemt het Hof geen duidelijk standpunt in: „dat derhalve de bestreden beschikking, in ieder geval wat de afwijzing van het ontheffingsverzoek betreft, onvoldoende met redenen blijkt te zijn omkleed”. Het kon met deze constatering volstaan, omdat op grond hiervan de beschikking al kon worden vernietigd. Het is echter jammer dat het Hof niet duidelijker heeft gezegd of er in dit geval wel of niet sprake was van een beperking van de mededinging in de zin van artikel 85, lid 1. Zowel voor de rechtszekerheid van de partijen als voor de ontwikkeling van de mededingingspolitiek in de EG was dit zeer gewenst.

Frubo tegen de Commissie

Deze zaak heeft betrekking op een overeenkomst, welke in het kader van de Rotterdamse fruitveiling is gesloten tussen de Nederlandse Vereniging voor de Fruit- en Groentenimporthandel en de Nederlandse Bond van Grossiers in Zuidvruchten en ander geïmporteerd fruit. De overeenkomst handelde over de voorwaarden voor toelating tot de veiling. Eén van de artikelen van de overeenkomst verbood importeurs en grossiers die tot de veiling te Rotterdam zijn toegelaten anders dan via een importveiling verse zuidvruchten die buiten de EG zijn geproduceerd en appels en peren die niet van Europese herkomst zijn en nog niet op een dergelijke importveiling zijn verkocht, in Nederland in de handel te brengen; van deze regel wordt afgeweken ingeval de in lid 1 bedoelde vruchten zijn gekocht bij een importeur of een grossier die in een andere lidstaat van de EG gevestigd is en die de vruchten in feite heeft aangevoerd en gededouaneerd.

Volgens de Commissie 8) is deze clause in strijd met artikel 85, lid 1. Importeurs en grossiers worden aldus verhinderd rechtstreeks bij de producenten bijvoorbeeld via langlopende contracten fruit te kopen. De grossiers worden belet een zelfstandige rol als importeur te vervullen en worden gedwongen zich voornamelijk via de veilingen te Rotterdam te bevoorraden. De importeurs mogen niet buiten de veilingen om aan een Nederlandse grossier

6) Arrest van 21 februari 1973 in de zaak 6/72, *Jurisprudentie EG*, 1973, blz. 215.

7) Arrest van 6 maart 1974 in de gev. zaken 6 en 7/73, *Jurisprudentie EG*, 1974, blz. 223.

8) Beschikking van 25 juli 1974, *Publikatieblad EG*, 1974, nr. L 237, blz. 16.

een deel van een in een derde land gekochte partij doorverkopen, wanneer zij die niet op hun eigen markt kunnen afzetten. In de procedure voor het Hof heeft de Commissie enkele voorbeelden gegeven van mogelijkheden die door de clause worden afgesneden.

De deelnemers aan de overeenkomst betoogden echter dat de mededinging niet werd beperkt. De gewraakte clause had slechts een zeer beperkte strekking; er waren de importeurs en grossiers voldoende mogelijkheden overgelaten om buiten de veilingen in Rotterdam fruit te verkopen.

Het Hof van Justitie laat zich door deze argumenten niet overtuigen: „dat dit beding, waardoor de vrijheid der leden tot rechtstreekse invoer in Nederland wordt beperkt, geëigend is de natuurlijke oriëntatie van de handelsstromen om te buigen en aldus de handel tussen de lidstaten te beïnvloeden”. Deze motivering is enigszins onduidelijk en lijkt uitsluitend te slaan op de ongunstige beïnvloeding van de tussenstaatse handel, op welk punt ook verweer was gevoerd. De twee tot nog toe door het Hof onderscheiden begrippen „beperking van de mededinging” en „ongunstige beïnvloeding van de handel tussen de lidstaten” worden hier samen genomen. Een dergelijke ontwikkeling lijkt niet in overeenstemming te zijn met artikel 85, lid 1.

De beide verenigingen hadden bij de Commissie een verzoek ingediend voor een ontheffing van de overeenkomst op grond van artikel 85, lid 3. De Commissie heeft hier afwijzend op beschikt. Zij erkende weliswaar dat de overeenkomst, alle positieve en negatieve aspecten in aanmerking genomen, bijdraagt tot een verbetering van de distributie van zuidvruchten, vooral ten gevolge van een vermindering van de transport- en afzetkosten. Voorts komt ook een billijk aandeel van de voordelen die uit deze verbetering voortvloeien, ten goede aan de gebruikers; grossiers, kleinhandelaren en consumenten. De prijzen op de Rotterdamse veiling liggen namelijk een stuk lager dan die op andere veilingen in de Gemeenschap. De Commissie was echter van oordeel dat de gewraakte clause in de overeenkomst niet onmisbaar is voor de voordelen die uit de overeenkomst voortvloeien. Zolang via de Rotterdamse veiling lagere invoerprijzen kunnen worden verkregen, zal dit een

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

voldoende aansporing zijn voor de Nederlandse grossiers om zich te blijven bevoorraden via deze veiling. Het moet hen daarnaast echter mogelijk zijn zich bij gunstiger voorwaarden elders te bevoorraden. Dit was nu door de overeenkomst uitgesloten.

In de procedure voor het Hof gingen de beide verenigingen ook hiertegen in beroep. Zij stelden dat zonder de gewraakte clause de Nederlandse zelfveilende importeurs niet meer zeker konden zijn van hun afzet en derhalve niet het risico konden nemen van omvangrijke, langlopende contracten; het gevolg zou zijn dat de grossiers hogere prijzen moeten betalen en niet meer kunnen rekenen op een regelmatige bevoorrading.

Het Hof, dat helaas niet mag oordelen over economische waarderingen, beperkte zich ermee te constateren dat uit de argumenten van de beide verenigingen blijkt dat de betrokken voordelen worden versterkt door de gewraakte clause, maar dat daarmee nog niet is aangetoond dat zij onmisbaar is voor de werking van de overeenkomst. De redenering van de Commissie werd dus overeind gelaten.

Een derde belangrijk punt in deze zaak had betrekking op het feit dat de overeenkomst landbouwprodukten betreft. Op veel plaatsen in het EEG-ver-

drag zijn uitzonderingen gemaakt voor landbouwprodukten, zo ook wat betreft de mededingingsregels (artikel 42 EEG verordening nr. 26 9)). Volgens de verordening nr. 26 is artikel 85, lid 1 EEG niet van toepassing op overeenkomsten die een wezenlijk bestanddeel uitmaken van een nationale marktorganisatie of die vereist zijn voor de verwezenlijking van de in artikel 39 van het Verdrag omschreven doelstellingen (artikel 2, lid 1, verordening nr. 26).

Nu wordt algemeen aangenomen dat de doelstellingen van artikel 39 geen geheel vormen en in zekere mate zelfs strijdig met elkaar kunnen zijn. De verenigingen deden dan ook een beroep op de laatste drie doelstellingen van dit artikel. Het Hof verwierp dit argument echter door impliciet te zeggen dat de overeenkomst om onder deze uitzondering te vallen vereist moest zijn ter bereiking van alle in artikel 39 omschreven doelstellingen. De uitzondering voor landbouwprodukten ten aanzien van de algemene mededingingsregels van het Verdrag wordt op deze wijze bijzonder sterk ingeperkt.

Europa Instituut Leiden

9) *Publikatieblad EG*, 1962, blz. 993.

ESB

Mededeling

Interne informatievoorziening

Onder auspiciën van het NIBIN, Nederlands Instituut voor Beleids-Informatie, zal Prof. Dr. L. Traas op woensdag 24 september, 10 uur, een inleiding

houden over „Interne informatievoorziening: de betekenis van structuur en functioneren van een organisatie”.

Plaats: Jaarbeurs Congres- en Vergadercentrum te Utrecht.

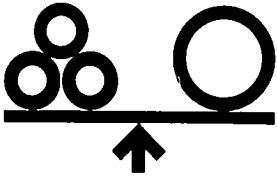
Kosten: f. 25 (leden) en f. 35 (niet-leden).

Aanmelding en inlichtingen: NIBIN, Van Alkemadeaan 700, Den Haag, tel.: (070) 26 43 41, tst. 213.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

1975:

Jaar van de Europese Unie

DRS. A. D. DE JONG*

Dit jaar mag dan uitgeroepen zijn tot Jaar van de Vrouw en tot Monumentenjaar, ook op Europees gebied is er iets bijzonders aan de hand. De reeds omvangrijke literatuur over de Europese integratie wordt verrijkt met een aantal rapporten en adviezen over de toekomstige Europese Unie. Het begon met het rapport van de Commissie-Marjolin, uitgebracht aan de Europese Commissie, gevolgd door het rapport-Spiereburg, een advies aan de Nederlandse regering. Daarna zijn gepubliceerd het rapport van de Europese Commissie zelf en het advies van het Europese Parlement. Beide laatste stukken zijn bestemd voor de Belgische premier Tindemans, die volgens het besluit van de EG-topconferentie van eind 1974, vóór het eind van 1975 een „synthese-verslag” zal uitbrengen over het totstandbrengen van de Europese Unie. Deze stortvloed van rapporten maakt 1975 zeker ook tot het Jaar van de Europese Unie, ofschoon de Europese Unie zelf, die oorspronkelijk voorzien was voor 1980, nog wel wat langer op zich zal laten wachten. In dit artikel zal niet uitgebreid worden ingegaan op de inhoud van bovengenoemde rapporten¹⁾, maar de nadruk zal meer leggen op de verschillen in benadering. Wel komen enkele specifieke onderwerpen aan de orde, zoals de monetaire politiek en de toekomstige monetaire autoriteit in de Europese Unie, de keuze tussen één munt of een parallel-munt, en de begrotings- en belastingpolitiek. Tenslotte wordt gewezen op de tegenwerkende factoren met betrekking tot verdere integratie.

Vier rapporten

Het rapport-Spiereburg is niet alleen qua aantal bladzijden het meest omvattende rapport, maar ook qua inhoud. Naast de Economische en Monetaire Unie (waarvan het meest uitgewerkte voorstel, de Muntunie deel uitmaakt) betreft het ook de „complementaire beleidsterreinen” in de beschouwing, zoals het sociale beleid, het milieu en de natuurlijke hulpbronnen, het energiebeleid, het buitenlandse beleid en de defensie, en de ontwikkelingssamenwerking. Ook wordt gedetailleerd ingegaan op de institutionele structuur en de besluitvorming van de Europese Unie. De vorming van de Europese Unie wordt gezien als een tussenstadium op de weg naar een Europese federatie, waarvan de vorming echter voorlopig niet mogelijk, maar ook niet noodzakelijk wordt geacht. De voorstellen van de Commissie-Spiereburg betreffen het naar haar mening strikt noodzakelijke dat nodig is om een constructie te bereiken, die beter bestand is tegen een teruggang dan de huidige gemeenschapsstructuur. De Commissie ziet de Muntunie als de „conditio sine qua non” van de Europese Unie. Dit is niet alleen zo uit economisch oogpunt, maar ook is het een toetssteen voor de politieke wil van de

lidstaten om verder te gaan met de Europese integratie. Een essentieel aspect van de Muntunie is het onomkeerbare karakter, het is een „point of no return”.

Het rapport van de Commissie-Marjolin concentreert zich geheel op de Economische en Monetaire Unie, waarvan geconstateerd wordt dat deze zich tot nu toe alleen in achterwaartse richting heeft ontwikkeld (verminderde liberalisatie bij het kapitaalverkeer, sterk uiteenlopende economische en monetaire politiek in de lidstaten). De Commissie-Marjolin legt de nadruk op de aanpak van de urgente problemen op korte termijn (inflatie, betalingsbalans tekorten, werkloosheid) en op het nemen van financiële en monetaire maatregelen, die een gunstiger klimaat kunnen scheppen voor het ontstaan van de EMU. Alleen indien hierbij de wil naar voren komt om deze problemen gezamenlijk aan te pakken, heeft het zin om de discussie voort te zetten over blauwdrukken voor de EMU. Het rapport beperkt zich derhalve tot het aangeven van enkele essentiële bestanddelen van de EMU.

Het rapport van de Europese Commissie vertoont veel overeenkomst met het rapport van de door haar ingestelde Commissie-Marjolin, maar beslaat een ruimer gebied (bijv. ook de instituti-

onele aspecten). Voor de verwezenlijking van de EMU zal de Gemeenschap moeten beschikken over bevoegdheden ten aanzien van de monetaire en budgettaire politiek, de economische structuur, het regionale en het sociale beleid. Hierbij staat echter het subsidiariteitsbeginsel voorop, d.w.z. dat alleen die bevoegdheden worden overgedragen, waar dit vanwege de doelmatigheid noodzakelijk is, zodat zeker geen gehele overdracht van nationale bevoegdheden wordt beoogd. Verdere ingrediënten voor de Europese Unie zijn volgens de Commissie het buitenlands beleid en de defensie.

De resolutie van het Europese Parlement over de Europese Unie is vrij summier en in algemene termen gesteld. Bij de uitbreiding van de Gemeenschapstaken worden o.a. genoemd: buitenlands- en veiligheidsbeleid, sociaal- en regionaal beleid, economische en monetaire politiek, communautair begrotingsbeleid, energie- en grondstoffenbeleid.

Bij vergelijking van de verschillende rapporten kan men zonder meer stellen dat het rapport-Spiereburg een uitstekende beschrijving geeft van de noodza-

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

1) *Report of the Study Group „Economic and Monetary Union 1980”* (Commissie-Marjolin), EMU 63, Brussel, maart 1975, 35 blz. + bijlagen. *Europese Unie, Rapport van de Adviescommissie Europese Unie*, aangeboden aan de minister van Buitenlandse Zaken op 1 mei 1975 (Commissie-Spiereburg), Staatsdrukkerij, 1975, 131 blz. *Rapport van de Commissie over de Europese Unie*, COM (75) 400, Brussel, 25 juni 1975, 68 blz. Resolutie van het Europese Parlement over de Europese Unie, aangenomen 10 juli 1975, 5 blz.

Het rapport-Spiereburg werd al eerder besproken door J. Pen, *De Eurodaalder: een realistisch perspectief?*, *ESB*, 21 mei 1975, en door het Europees Instituut Leiden, Aanzet tot een Nederlands beleid betreffende de Europese Unie, *ESB*, 11 juni 1975. In *Maandschrift Economie* van april 1975 is het „working paper” gepubliceerd van G. Brouwers t.b.v. het rapport-Marjolin.

kelijke inhoud van een Europese Unie, waarbij terecht de nadruk wordt gelegd op de onvermijdelijkheid van de overdracht van nationale bevoegdheden en de noodzaak van solidariteit tussen de lidstaten (bijv. bij het samenvoegen van de monetaire reserves). Het vaak zeer gedetailleerde model-Spienburg van de Europese Unie is van belang als logisch opgebouwde denkconstructie, die kan fungeren als een na te streven ideaal, waaraan andere voorstellen getoetst kunnen worden. Het voorstel van de Commissie-Spienburg voor de verdere integratie is echter weinig flexibel, het is „à prendre ou à laisser”. Daarentegen ligt in het rapport-Marjolin de nadruk op de maatregelen die op korte termijn noodzakelijk zijn. De Europese Commissie geeft daarnaast ook aan wat de taken en de institutionele structuur van de Europese Unie zouden moeten zijn. Beide laatste rapporten lijken beter aan te sluiten bij de huidige — beperkte — mogelijkheden voor verdere integratie. Er worden dan ook geen streefdata genoemd.

Monetaire autoriteit en monetaire politiek

Een belangrijk punt in de Europese Unie is de vorming van een Europese monetaire autoriteit. De Commissie-Spienburg stelt een Europese Monetaire Bestuursraad (EMB) voor, waarvan de voorzitter en vice-voorzitters, te benoemen door de Europese Commissie, de dagelijkse leiding hebben, en waarin verder de presidenten van de centrale banken zitting hebben. De functie van de EMB is coördinerend, d.w.z. dat richtlijnen gegeven worden aan de nationale autoriteiten m.b.t. het monetaire beleid, maar dat de vrije keuze gelaten wordt welke instrumenten gehanteerd worden. De toevoeging hierbij „mits niet onvereenigbaar wat hun neven-effecten betreft” is echter geen garantie dat geen concurrentievervalsingen kunnen optreden. Indien er bij het vrije kapitaalverkeer in de Muntunie één „banken-markt” ontstaat, is voor de banken in de verschillende lidstaten niet onbelangrijk of een communautaire kredietrestrictie de vorm aanneemt van een renteloze kasreserve, een liquiditeitsreserve of een kredietplafond. Alleen bij hantering van gelijke instrumenten in alle lidstaten is concurrentievervalsing te voorkomen.

Bij de Commissie-Marjolin en de Europese Commissie wordt gedacht aan de uitbouw van het bestaande Europese Fonds voor Monetaire Samenwerking (dat door de Commissie-Spienburg in het geheel niet wordt genoemd) tot een Europese centrale bank, die dan ook zelf bevoegdheden krijgt (bijv. valuta-interventies). Een gevoelige kwestie is de mate van onafhankelijkheid van de toekomstige Euro-

pese centrale bank, ook al omdat er in de huidige situatie vrij grote verschillen bestaan (bijv. de vrijwel autonome Bundesbank tegenover de sterk afhankelijke Banque de France). Te denken valt aan een soort „aanwijzingsrecht” van bijv. de Europese Commissie met mogelijkheid van beroep op de Raad. De creatie van een Europese monetaire autoriteit zal echter van de nationale centrale banken een grotere communautaire gerichtheid vragen, omdat hun huidige samenwerking zich vaak buiten het kader van de Gemeenschap afspeelt 2).

Eén munt of een parallel-munt?

Alleen de Commissie-Spienburg kiest duidelijk voor afschaffing van de bestaande munten, ter ondersteuning van het „onherroepelijke” karakter van de Muntunie. Daarnaast zal van één munt ongetwijfeld een belangrijk psychologisch effect uitgaan op de bevolking van de lidstaten. In de rapporten van de Commissie-Marjolin en de Europese Commissie wordt gedacht aan de ontwikkeling van de onlangs geïntroduceerde nieuwe Europese rekeneenheid (volgens een „basket”-formule, in navolging van de SDR van het IMF) tot een parallel-munt, die niet alleen een rol kan gaan spelen als reserve-component en officieel verrekeningsmiddel, maar ook gebruikt zou kunnen worden voor kapitaalmarkttransacties (bijv. communautaire leningen).

De Europese Commissie komt overigens tot dit voorstel na geconstateerd te hebben, dat de methode om via verplichte onderlinge afstemming van het economische en budgettaire beleid en via vernauwing van de fluctuatiemarges tussen de valuta's van de lidstaten te komen tot een Monetaire Unie met één valuta of onherroepelijk vaste koersen (het plan-Werner), niet de verwachte vooruitgang heeft opgeleverd. Zonder deze methode nu te laten vallen, denkt de Commissie de verdere voortgang van het integratieproces te bevorderen door de invoering van een eigen monetair „instrument”, d.w.z. door uitbouw van de rekeneenheid tot een parallel-munt. Hierdoor loopt men echter wel het gevaar van verdringing van de ene munt door de andere, hetgeen niet erg gunstig is voor het integratieproces. De Commissie-Marjolin stelt een jaarlijkse herziening van de wegingscoëfficiënten van de „basket”-valuta's voor, ten einde de parallel-munt even sterk te houden als de sterkste van de nationale valuta's. In dit idee lijken echter tegenstrijdige elementen te zitten en ook de uitwerking in de praktijk zal niet eenvoudig zijn.

Begrotingspolitiek en belastingen

In het rapport-Spienburg wordt de noodzaak van overdracht van nationale

bevoegdheden op begrotingsgebied sterk beklemtoond. De Europese Commissie constateert, dat de convergentie van het nationale begrotingsbeleid in de praktijk beperkt wordt door de strijdigheid van een communautaire beslissing met een nationale democratische controle. Dit probleem speelt minder als de begroting van de Gemeenschap zélf belangrijk vergroot zou worden.

De belastingharmonisatie heeft in alle rapporten weinig prioriteit. De Commissie-Spienburg vindt een algemene harmonisatie geenszins noodzakelijk voor het functioneren van de Muntunie. Wel wordt gesteld, dat de indirecte belastingen dichter bij elkaar moeten worden gebracht en dat de belastingen in het algemeen „geen concurrentievervalsende of kapitaalmarktversturende elementen dienen te bevatten”. Men moet ook vertrouwen op een „natuurlijk” proces van harmonisatie, waarbij de lidstaten „uit eigen beweging grote verschillen in belastingdruk zullen vermijden”. De Europese Commissie suggereert bij de versterking van de communautaire middelen om de vennootschapsbelasting op gemeenschapsniveau te brengen. De Commissie-Marjolin spreekt over het opheffen van fiscale belemmeringen in het algemeen, ten einde voor de bedrijven in de Gemeenschap een gelijke basis te krijgen.

Industrie-, regionaal en sociaal beleid.

Het industriebeleid wordt door de Commissie-Spienburg wel genoemd als een „complementair beleidsterrein”, maar juist dit punt wordt niet verder uitgewerkt (afgezien van een opmerking bij de defensiepolitiek over gezamenlijke research en ontwikkeling). De Commissie-Marjolin noemt de relatie van het industriebeleid met het energiebeleid. Het vrijwel ontbreken van een Europees industriebeleid is te betreuren, juist omdat de bevordering van samenwerkingsvormen van bedrijven een belangrijke integratiefactor kan zijn.

Bij het regionaal en sociaal beleid (bijv. communautaire minimum-normen en wellicht ook uitkeringen) liggen belangrijke mogelijkheden om de Gemeenschap dichter bij de bevolking te brengen. Het regionaal beleid is daarnaast essentieel om de verschillen op te heffen, die één communautaire economische en financiële politiek in de weg staan.

Economische en monetaire integratie

Het is opmerkelijk, dat in alle drie

2) Zie hiervoor: Europa Instituut Leiden, De rol van de centrale banken in de Europese Gemeenschappen, *ESB*, 10 juli 1974.

Boeken nieuws

H. de Haan, S. K. Kuipers en J. K. T. Postma (red.): *Mens en keuze*. BV Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, 1972, 221 blz., f. 24,50.

Deze bundel opstellen is aangeboden aan Prof. Drs. S. Korteweg „ter gelegenheid van de voltooiing van zijn zeventigste levensjaar” en samengesteld door de drie mede-auteurs van de 12e en 13e druk van *Het moderne geldwezen* van Korteweg en Keesing. Prof. Korteweg is inmiddels ruim 72 jaar (al is hem dat niet aan te zien) en *Mens en keuze* staat al weer een dikke twee jaar in mijn boekenkast. Voor zover dat niet voor de lezer het geval is, volgt hieronder een argumentatie om dit gemis spoedig te verhelpen.

De bundel munt in verschillende opzichten uit. Het gemiddelde niveau van de opstellen is op zijn zachtst gezegd zeer bevredigend. Prof. Schouten roept na (her)lezing en bespreking van de bundel in *De Economist* (1974, nr. 4, blz. 370) uit: „De econo-

mische wetenschap is in Nederland nog bloeiend!”.

Voorts geldt, dat het elftal artikelen, dat de bundel bevat, in meerdere opzichten een aangenaam gevarieerd beeld oplevert. Hoewel het merendeel van de medewerkende auteurs net als Prof. Korteweg verbonden is aan de Rijksuniversiteit van Groningen, zijn toch ook alle andere economische faculteiten (op de Vrije Universiteit na) vertegenwoordigd. De stijl, waarin de opstellen geschreven zijn, loopt zeer sterk uiteen. Naast de logische en correcte stijl van F. J. de Jong en H. de Haan en S. K. Kuipers staat de bijkans poëtische literatuur van H. Baudet; tegenover de schematische didactiek van F. Hartog de breedloperige betoogtrant van P. P. van Berkum; tegenover de doorwrochte wetenschappelijke aan-

rapporten de parallelliteit van de economische en monetaire integratie wordt losgelaten. De concrete voorstellen zijn vooral gericht op een verdere monetaire integratie (Muntunie, ontwikkeling van de rekenenheid tot Europese munt, versterking van het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking). Bij de begrotingspolitiek in de Muntunie zijn vooral de omvang en de financiering van het begrotingstekort van belang, gezien de gevolgen voor de liquiditeitscreatie en de kapitaalmarkt.

Verdere ontwikkeling

De ontwikkeling van de Gemeenschap naar een Europese Unie zal zeker langzamer gaan dan wordt voorgesteld in het rapport-Spiereburg. Zelfs de voorstellen van de Europese Commissie lijken nog te ambitieus, zeker waar het de institutionele aspecten betreft.

Vertragende factoren zijn de geringe interesse van sommige lidstaten voor nieuwe instituties met een supranationaal karakter, en ook het geringe enthousiasme voor bepaalde nieuwe activiteiten (buitenlandse politiek, defensie). Daarnaast speelt ook het probleem dat vraagstukken steeds meer het nationale kader overschrijden, terwijl de besluitvorming plaatsvindt op nationaal niveau of zelfs de neiging heeft

zich te verplaatsen naar regionaal of lokaal niveau, als gevolg van de voortgaande democratisering. Ook is te verwachten dat bij verdere integratie bepaalde nationale prioriteiten minder gemakkelijk verwezenlijkt kunnen worden. Een verdere overdracht van nationale bevoegdheden, die op zich noodzakelijk is bij de voortschrijdende integratie, zal moeilijk aanvaard worden, indien geen wezenlijke parlementaire controle door het Europese Parlement kan worden uitgeoefend. Een essentieel punt is dat de Europese integratie meer zal moeten gaan leven bij de bevolking zelf. Hiervoor zijn de maatregelen op sociaal en regionaal gebied van groot belang, omdat de Europese Unie anders een te abstracte constructie wordt.

Een belangrijk probleem is de eventuele uitbreiding van de Gemeenschap (Griekenland, Turkije, Spanje, Portugal), omdat dit zou kunnen leiden tot een langdurig stagneren van de verdere integratie (zoals bij Groot-Brittannië is geschied).

Eind 1975 zal het rapport-Tindemans het Jaar van de Europese Unie afsluiten. Hopelijk wordt het méér dan een fraai vuurwerk, dat de mensen verrukt, maar vervolgens in donker achterlaat.

A. D. de Jong

pak van P. Hennipman de frivole conferentie van J. Pen.

De meeste artikelen handelen over een aspect van de economische geschiedenis of de geschiedenis van het economisch denken, vakgebieden die de bijzondere belangstelling van Prof. Korteweg hebben. Daarnaast komen een aantal zeer uiteenlopende onderwerpen aan de orde. Zoals de althans voor mij overtuigende verdediging door J. Tinbergen van zijn convergentietheorie tegenover een aantal critici, waarbij hij onder meer gebruik maakt van de resultaten van de studie van Van den Doel.

Na Tinbergens opvattingen over het convergeren van oosterse en westerse stelsels schrijft F. Hartog een nuttige aanvulling op zijn boek over economische stelsels. In dit overzichtelijke artikel (de lengte van de korte paragrafen komt aardig overeen met Hartogs veel gelezen column in *NRC-Handelsblad*) geeft hij zich moeite om aannemelijk te maken, dat de huidige drie belangrijkste economische problemen, inflatie, milieubederf en vervreemding, niet slechts uitdagingen aan ons economische stelsel zijn, maar evenzeer aan Oosteuropese stelsels. In een beetje van zich afbijterige, maar wel erg boeiende betoogtrant verduidelijkt Hartog dat de belangrijkste vraagstukken voortvloeien uit de aard en het bestaan van de mens.

Een volgend opstel in de categorie diversen is P. P. van Berkums bespreking van de consumptietheorie van Galbraith zoals die is neergelegd in diens *The new industrial state*. Vooral het begin van de bespreking door Van Berkum heeft soms een intrigerend bijna surrealistisch karakter: de opvattingen van Galbraith vervloeien met die van Van Berkum. Er komt meer duidelijkheid als aan het slot een degelijk optimisme over de consumptievrijheid bij Van Berkum resulteert.

Tenslotte kan in de rubriek „diversen” het econometrisch onderzoek van F. J. de Jong over de inkomensongelijkheid worden ingedeeld. Uit het werk van Lorenz en dat van Gini leidt De Jong een aantal maatstaven voor de inkomens- en vermogensverdeling af, welke hij toetst aan verschillend empirisch materiaal m.b.t. de inkomensverdeling in Nederland (1950 en 1966) de Verenigde Staten (1952) en Engeland (1952), alsmede vermogensverdeling (1953).

In twee artikelen vindt men een stukje economische geschiedschrijving. In de eerste plaats geven A. Nentjes en J. K. T. Postma onder de titel „Besturen of bijsturen” een zeer goed geschreven verhandeling over de economisch-politieke ontwikkeling onmiddellijk na de tweede wereldoorlog. Het verhaal van Nentjes en Postma is vooral interessant, omdat onze huidige economisch-politieke constructie in belang-

rijke mate in de beschreven periode gefundeerd werd. Bovendien bedrijven ze een soort toepasbare geschiedenis: vooral de feiten en overwegingen, die ook voor de huidige problemen van belang zijn, zoals de keuze tussen decentralisatie van besluitvorming en centrale ordening, worden belicht.

Vervolgens stelt F. van Dam de lezer in de gelegenheid tot een kijkje in de keuken van twintig jaar ontwikkelingshulp. De schrijver, die een hoge ambtelijke beleidsfunctie op het gebied van het ontwikkelingswerk combineert met een buitengewoon hoogleraarschap te Groningen, slaagt erin om een erg boeiende beschrijving te geven van de naoorlogse mondiale geschiedenis van wat achtereenvolgens ontwikkelingshulp, ontwikkelingssamenwerking en ontwikkelingswerk werd genoemd.

De ongetwijfeld belangrijkste categorie wordt gevormd door de verhandelingen over de evolutie van het economische denken. Uitsluitend eredivisie. Allereerst de studie van P. Hennisman. De knapste kop van laten we zeggen Amsterdam legt ons haarfijn uit wat er in de loop van de tijd is rondgehaast met de door hem onderscheiden begrippen positieve en normatieve interpersonele nutsvergelijking. Aan de hand hiervan komt hij tot een althans analytisch zinvolle afbakening van economische wetenschap en economisch-politiek oordelen.

Het opstel van Hennisman zal door J. Pen op basis van zijn „Mode en antimode in de economie” ongetwijfeld als a-modieus, een element van de „mainstream-economics”, beschouwd worden. In de van hem bekende, soms wat provocerende, maar meestal erg amusante stijl gaat Pen, geïnspireerd door het weinig modieuze imago van Korteweg, na welke invloeden modegevoeligheid op onze wetenschapsbeoefening kan hebben. Zijn bijdrage mondt uit in de beargumenteerde bekentenis dat hij zich in zijn werk best door enige behaagzuchtige trend-gevoeligheid wil laten leiden.

In het belangwekkende artikel van H. de Haan en S. K. Kuipers over „De neo-keynesiaanse aanval op de neo-klasseieke produktie- en verdelings-theorie” sluipt een modieus element, waar de schrijvers op grond van het bedrijfseconomische onderzoek van o.a. Simon en March de maximeringshypothese en daarmee de neoklasseieke verdelingstheorie laten vallen. (Het is interessant om Schoutens reactie in zijn al genoemde boekbespreking te lezen). Overigens biedt de bijdrage van De Haan en Kuipers een met Groningse degelijkheid geschreven overzicht van de ontwikkeling van de groeitheorieën in de jaren zestig.

Ook over het denken over de economische groei handelt het essay van H. Baudet, maar dan wel op een heel andere wijze. In zijn onnavolgbare stijl schetst Baudet de naoorlogse ontwikkeling van het mondiale, maar vooral Nederlandse denken over het „King-Corn-syndroom” (alles-groeit-groter). De invloeden van Rostow, Scitofski, Mishan en Galbraith, het afscheidscollage van Geijl in 1958 en het symposium van de Universiteit van Amsterdam in 1957 passeren de revue. Het is opmerkelijk hoeveel geroep er aan het eind van de jaren vijftig toch al in de woestijn was. Alleen al dit artikel van Baudet maakt de bundel tot een zinvol bezit.

De bundel besluit met een schets van wijlen F. A. G. Keesing over het ontstaan en de levensloop van het bekende leerboek van Korteweg en Keesing. Een leerzaam en vermakelijk verhaal, vooral voor degenen die lange nachten met één of meer drukken van dit boek hebben doorgebracht.

Men komt gemakkelijk tot de conclusie dat deze aan Prof. Korteweg aangeboden bundel opstellen een schitterend boek vormen. Zeker voor geïnteresseerden op het gebied van de ontwikkeling van het economische denken een verplichte aanschaf. En dat voor de inflatiebestrijdende prijs van om en nabij de f. 25!

M. H. Meijerink

Prof. W. Kündig-Steiner: Die Türkei; Raum und Mensch, Kultur und Wirtschaft in Gegenwart und Vergangenheit. Horst Erdmann, Tübingen/Basel, 1974, 672 blz.

Het valt te betreuren, dat over Turkije, dat reeds sinds 1963 geassocieerd lid van de EG is, de laatste jaren naar verhouding weinig is gepubliceerd, zeker in Nederland. Op economisch gebied is de oogst aan publikaties nog steeds vrij mager. Ik noem hier in de eerste plaats het voortreffelijke boek van Z. Y. Hershlag, *Turkey; the challenge of growth*. 2e editie (Leiden, 1968). Voorts E. J. Cohn, *Turkish economic, social and political change* (New York, 1970). Recentelijk verscheen nog een publikatie van het Development Centre van de OECD van de hand van N. Ramachandran, *Agricultural and industrial development policies in Turkey* (Parijs,

1974). Verder moet nog worden genoemd: A. O. Krüger, *Turkey* (New York, 1974) en vooral het recente rapport van de Wereldbank *Turkey prospects and problems of an expanded economy*. In het Nederlands kwamen slechts enkele boeken uit waarin de economie summier wordt behandeld, t.w. J. G. Stolte, *Turkije; land, volk, cultuur* (Baarn, 1969) en het bekende, maar verouderde boek van W. E. Noordman, *De republiek Turkije* (4de druk, Meppel, 1963).

Het valt bijzonder toe te juichen, dat in West-Duitsland, waar de belangstelling voor het Rijk van de Halve Maan sedert de bouw van de Bagdadspoorweg (1903-1918) altijd bijzonder

groot is geweest, een lijvig boekwerk verscheen, getiteld *Die Türkei* onder redactie van Prof. W. Kündig-Steiner (Zürich).

Gezien de veelheid van onderwerpen, die hierin aan de orde worden gesteld, kon dit slechts tot stand komen dank zij de medewerking van zestien specialisten. Niet alleen de economische ontwikkeling wordt in ruim 100 blz. grondig geanalyseerd, maar ook krijgt de lezer een beeld van land en volk, cultuur en geschiedenis.

Het veelzijdige karakter van het landschap, de natuurlijke rijkdommen maken Turkije tot een land met vele mogelijkheden op toeristisch en economisch gebied. Terecht wordt er in het voorwoord op gewezen, dat eerst nu het „kernalisme”, het westers-georiënteerde streven naar vernieuwing en modernisering, enigszins de overhand begint te krijgen op het nog steeds (vooral op het platteland) heersende conservatisme en traditionalisme. Voor ontwikkelingspecialisten (zowel economen als sociologen) is Turkije daarom een bijzonder interessant land.

Een krachtige stoot tot een sociale en economische vernieuwing geven de vele Turkse gastarbeiders, die uit het buitenland allerlei van het traditionele Turkse levenspatroon afwijkende ideeën en inzichten naar hun vaderland meebrengen. Turkije heeft grote behoefte aan deze in het buitenland geschoolde arbeiders, aangezien men wél over een redelijk aantal ingenieurs beschikt, maar niet over voldoende arbeidskrachten met een lagere technische opleiding: de scholingsmogelijkheden in Turkije zelf zijn nog te beperkt. Een rem op de ontwikkeling vormt bovendien het feit, dat ondanks Atatürks alfabetiseringspogingen (ik herinner aan zijn invoering van het Latijnse alfabet in 1928) nog de helft van de 36 mln. Turken analfabeet is.

De Staatsplanorganisatie heeft een open oog voor die factoren, welke de ontwikkelingsmogelijkheden van het hedendaagse „Rijk van de Halve Maan” beperken. In 1962 werd een perspectief-plan voor een periode van 15 jaar opgesteld, met als doel een jaarlijkse economische groei van 7%, die in het algemeen gerealiseerd werd. In de industrie bereikte men een gemiddelde jaarlijkse groei van 10%. In het nu lopende derde vijfjarenplan (1973-1977) wordt vooral aandacht geschonken aan de ontwikkeling van het achtergebleven Oost-Turkije, de aardoliewinning, de staalverwerking en de opbouw van een elektronische industrie, terwijl men ook de vliegtuigbouw wil stimuleren. In de industrie krijgt de massaproductie van goederen, die geen geavanceerde technologie vereisen, prioriteit. In de ontwikkelingsplannen ligt het zwaartepunt vooral op die projecten, die een vergroting van de export en een verbetering

van de deviezenpositie mogelijk zouden kunnen maken. Helaas ontbreken nog voldoende investeringsmogelijkheden voor een snelle verbetering van de infrastructuur. Buitenlandse investeerders tonen zich uit vrees voor nationalisatie nogal terughoudend. Het aandeel van de staatssector in de industrie is betrekkelijk hoog (meer dan 60% in de scheepsbouw, de metallurgische industrie, de papier-, tabak- en aardolieverwerkende industrie).

Toestemming voor vestiging van nieuwe industrieën (zowel met binnenlands als met buitenlands kapitaal) wordt slechts gegeven wanneer de bedrijven gebruik maken van binnenlandse grondstoffen, passen in het kader van de vijfjarenplannen, de nodige arbeidsplaatsen creëren en bovendien producten vervaardigen, die geëxporteerd kunnen worden. Niet alleen het Turkije-consortium van de OECD, maar ook de VN en de gespecialiseerde organisaties van de VN, zoals de FAO, hebben de afgelopen jaren velerlei vormen van hulp aan Turkije gegeven. Turkije zal in de toekomst wellicht een nog belangrijker leverancier van grondstoffen voor de EG-landen kunnen worden. Dit kan onder meer worden geconcludeerd uit het hoofdstuk over de mijnbouw.

In Turkije werd op 203 plaatsen de aanwezigheid van delfstoffen vastgesteld. Men schat de totale reserves op rond 6,8 mrd. ton. De belangrijkste delfstoffen zijn: aardolie, aluminium, boraciet, bruinkool en steenkool, chroom, ijzererts, kwik, koper, lood, zink, fosfaat, zout en wolfram. Bij een vergelijking met de wereldreserves blijkt, dat Turkije één van de belangrijkste potentiële producenten is van boraciet, kwik en koper. Kapitaalgebrek vormt evenwel een rem voor de exploitatie. Het aandeel van de mijnbouw aan het Turkse BNP is slechts 1,5 tot 2%. Thans neemt Turkije echter al 10,8% van de wereldproductie van chroom voor zijn rekening. Ook ten aanzien van de aardolieproductie kunnen de perspectieven gunstig worden genoemd, aangezien geologen hebben geconstateerd, dat Turkije in een belangrijk aardoliegebied ligt. Op het ogenblik wordt in hoofdzaak in het gebied ten oosten van Diyarbakir aan de Tigris olie gewonnen.

De landbouw ziet zich geconfronteerd met het probleem, dat slechts een klein deel van de totale oppervlakte van het land (76 mln. ha) geschikt is voor land- en tuinbouw. Tot 1960 heeft men onder druk van de bevolkingsgroei nog vele weidegebieden geschikt kunnen maken voor akkerbouw, maar nadien is dit proces tot stilstand gekomen, omdat de weinig vruchtbare, moeilijk te bewerken grond en de dreiging van erosie hieraan grenzen stelden. Ook al zou men de mogelijkheden van mechanisatie en irrigatie, gebruik van kunstmest-

stoffen, pesticiden enz. verder uitbreiden, dan valt het nóg te betwijfelen of het landbouwareaal en de produktiviteit van de landbouw aanzienlijk kunnen worden vergroot. Bovendien wordt in de uitvoerige beschouwing over de landbouw opgemerkt:

„Die grösste Schwierigkeit innerhalb des Agrarsektors dürfte es sein, das Umdenken von Millionen bis vor kurzem vorwiegend in natürlicher Selbstversorgung isolierter Bauern auf kommerzielle, hochtechnisierte Marktproduktion zu erreichen; sie erfordert weit mehr als ein neues Weltbild und neue Wertsysteme“ (blz. 541)

Overigens vormt de wet op de agrarische hervormingen van 1973 toch ook een belangrijke stap op de weg naar verbetering van de agrarische structuur.

Een niet te onderschatten positieve bijdrage tot de economische ontwikkeling op korte termijn levert het toerisme. (De belangstelling in Nederland neemt hiervoor ook toe, getuige de voortreffelijke reisgids van D. L. Broeder, *Toerist in Turkije* met uitvoerige beschrijvingen van de verschillende landsdelen (2e druk, Utrecht, 1974)).

Bedroeg het aantal buitenlandse toeristen in 1950 nog slechts 28.625, in 1972 was dit aantal reeds gestegen tot 570.000! Blijkens het derde vijfjarenplan (1973-1977) hoopt men dat dit aantal jaarlijks met 13% zal stijgen.

Het boek van Prof. Kündig-Steiner is ongetwijfeld één van de belangrijkste publikaties over Turkije van de laatste jaren. Het geeft een zeer brede informatie over alle aspecten van het maatschappelijk, cultureel en economisch leven in heden en verleden. Ik denk hierbij ook aan onderwerpen als sociale structuur, onderwijs, demografie, urbanisatie, architectuur en geologie. Zeer aanbevolen!

P. Krug

J. R. de Jong, C. J. H. Intven en P. Visser: *Beter ten halve gewerkt?* Stenfert Kroese BV, Leiden, 1974, 156 blz., f. 19,75.

Uitkomsten van een studie van de toepassing van part-time arbeid in bedrijven en instellingen, die in opdracht van de Commissie Opvoering Produktiviteit van de SER is uitgevoerd door het Raadgevend Bureau Berenschot. Het onderdeel werd uitgevoerd om meer inzicht te krijgen in de problemen die zich bij part-time arbeid voordoen en de wijze waarop deze kunnen worden opgelost. Aandacht wordt besteed aan o.a. de volgende aspecten: geschiedenis van de part-time arbeid vanaf 1960; toepassingen van part-time arbeid; waarom en hoe part-time arbeid; arbeidsvoorwaarden; bedrijfseconomische aspecten; meningen over part-time werken.

Mr. G. B. J. Hilterman: *Dat was — de toestand in de wereld — 1974*. B.V. Annoventura, Amsterdam, 1975, 215 blz., f. 15,90.

Volgt de hoofdlijnen van de buitenlandse politiek in het jaar 1974. In 1974 verscheen een soortgelijk boek over het jaar 1973.

Niet bij wetenschap alleen . . . . .

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Den Haag, 1974, 175 blz.

Liber amicorum, aangeboden aan Dr. A. J. Piekaar, bij zijn afscheid als directeur-generaal van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen op 27 februari 1975. Bevat artikelen van J. van Baal, De culturele antropologie tussen praktijk en wetenschap; J. H. Bauwer, Bespiegelingen over wetenschapsadvisering; H. B. G. Casimir, Bedreigd talent; E. W. Hofstee, Het wetenschapsbeleid en de sociale wetenschappen; H. C. van der Hulst, Walschippers; G. J. Leibbrandt, De periode-Piekaar; C. L. G. van Nieuwenhuizen, De specialistenopleiding in beweging; J. Nittel, Enige gedachten over wetenschapsbeleid; E. W. Uhlenbeck, Meer aandacht voor de Nederlandse graduate-school; J. C. Vlugter, Hoger onderwijs op lang zicht; H. G. van Bueren, Wetenschapsbeleid binnen de universiteit.

Dr. R. L. Haan: *Economie in principe en praktijk*. Jan Haan BV, Groningen, 1975, 128 blz., f. 16,50.

Dit boek is een weergave van reeds eerder verschenen publikaties van Dr. Haan, vnl. artikelen die werden geschreven op verzoek van de redacties van *Philosophia Reformata* (1972), *Antirevolutionaire Staatskunde* (1974) en *De Bazuin* (1974). De auteur heeft deze studie de ondertitel „een methodologische verkenning” meegegeven, omdat verkenningen worden uitgevoerd in een gebied waarop men niet of weinig bekend is. In deze verkenning, die voornamelijk is bedoeld voor (enigszins gevorderde) studenten in de economie, worden fundamentele methodologische beschouwingen ontwikkeld over de relatie tussen theorie en praktijk, waarbij principiële vragen aan de orde worden gesteld. In het laatste hoofdstuk gaat de auteur in op meer praktische vraagstukken, waarbij de bedoeling voorzit om discussiestof aan te dragen. Onder meer komt aan de orde de volgens de auteur kunstmatige tweedeling tussen economische orde en economisch proces. de aard van de arbeid in de verschillende samenlevingsstructuren en de samenhang daartussen, en de grenzen van de economische groei. Tenslotte wordt in de laatste paragraaf de vraag gesteld of onze welvaart ten koste gaat van de ontwikkelingslanden.